

Europejska polityka Norwegii

**Tomasz Maciczak
Krzysztof Zuba**

**ETE
Working
Paper**

**2018
Tom 4
Numer 2**

Redaguje zespół:

Bartosz Czepil (sekretarz), Anna Pacześniak, Tomasz Paradowski, Rafał Riedel, Ewa Skrabacz,
Krzysztof Zuba (redaktor naczelny)

Instytut Politologii Uniwersytetu Opolskiego
Zakład Studiów Europejskich
ul. Katowicka 89
45-061 Opole
Tel: +48-77-454-74-60
Fax: +48-77-454-74-65
Internet: <http://www.europejczycy.uni.opole.pl>

© Instytut Politologii Uniwersytetu Opolskiego,

Opole 2018

ISSN 2449-8742

SPIS TREŚCI

WSTĘP 4

OPINIA PUBLICZNA 7

REFERENDUM 11

PARTIE POLITYCZNE 14

DOKTRYNA INTEGRACYJNA 26

ZAKOŃCZENIE 31

LITERATURA: 32

WSTĘP

Norwegia, tak z przyczyn ekonomicznych jak i politycznych nie zdecydowała się na włączenie w ramy Wspólnot Europejskich, tworzonych od początku lat 50. XX wieku. Kiedy rozstrzygały się losy pierwszych inicjatyw zjednoczeniowych Norwegia była handlowo ściśle powiązana z Wielką Brytanią oraz innymi państwami nordyckimi, w mniejszym zaś stopniu z państwami-założycielami Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali (EW-WiS), następnie Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG).

Głównym politycznym czynnikiem warunkującym niechęć wobec integracji europejskiej w tym początkowym okresie było również przywiązanie do tradycyjnie pojmowanej suwerenności narodowej, jak również silne związki polityczne z Wielką Brytanią. Istotną determinantą były doświadczenia historyczne, w tym przede wszystkim wiekowa dominacja Danii i Szwecji oraz z trudem uzyskana w 1905 r. niepodległość, po 600-letniej, wymuszonej unii z pozostałymi państwami skandynawskimi¹. Samo słowo „unia” ma wobec takich doświadczeń w Norwegii bardzo złe konotacje. Johan Joergen Holst, ówczesny minister spraw zagranicznych Norwegii w 1993 r. żartował, iż powinno się to słowo wyeliminować ze słownika polityki².

Do II wojny światowej Norwegia opierała swoją politykę zagraniczną na „ograniczonym izolacjonizmie” i neutralności. Jednakże nie uchroniło jej to przed okupacją niemiecką w czasie wojny. Doświadczenia te spowodowały, że po wojnie Norwegia poszukiwała rozwiązań w ramach międzynarodowych struktur bezpieczeństwa. Po nieudanych próbach zbudowania w latach 1948-1949 skandynawskiej wspólnoty obronnej, w 1949 r. rząd Norwegii zdecydował się współuczestniczyć w budowie NATO. Odzwierciedlało to również strategiczne relacje z Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi³. Kwestia rygorystycznie pojmowanej neutralności nie stanowi zatem w Norwegii istotnego czynnika ograniczającego wolę integracji europejskiej. Co więcej, zaangażowanie Norwegii w strukturach euroatlantyckich (NATO) było i jest traktowane przez znaczące kręgi polityczne

---

1 K. M. Torbiörn, *Destination Europe: The Political and Economic Growth of a Continent*, Manchester University Press, Manchester 2003, s. 108; D. Pszczołkowska, *Ryby i niepodległość*, „Gazeta Wyborcza” 25.10.2000, s. 30.

2 N. Gurfinkel, *Swojskie niebo i europejskie piekło*, „Rzeczpospolita” 28.11.1994, s. 11; K. M. Torbiörn, *Destination Europe: The Political and Economic Growth of a Continent*, Manchester University Press, Manchester 2003, s. 108; D. Pszczołkowska, *Ryby i niepodległość*, „Gazeta Wyborcza” 25.10.2000, s. 30; Unia ze Szwecją, w odróżnieniu od tej z Danią, jest w norweskiej historiografii oceniana dobrze, ponieważ zapewniała Norwegii daleką suwerenność (z własną konstytucją). Sama unia miała w głównej mierze charakter personalny – królem Norwegii był król szwedzki. Nie miał on zresztą żadnych istotnych uprawnień. Należy odnotować również fakt, iż „skandynawizm” czyli ruch popierający unię między państwami Skandynawii tylko nieznacznie przegrał ideologiczną walkę z nacjonalizmem.

3 C. Archer, *Norway outside the European Union. Norway and European integration from 1994 to 2004*, Routledge, London 2005, s. 31-32.

jako wystarczająca rękojmia bezpieczeństwa międzynarodowego. Z takiej perspektywy członkostwo we Wspólnotach jawiło się jako zbędne⁴, a nawet ograniczające swobodę działań na arenie międzynarodowej⁵.

Socjaldemokratyczny rząd odrzucił koncepcję uczestniczenia w Planie Schumana, starał się jednocześnie o uzyskanie specjalnego porozumienia, na podobieństwo tego które EWWiS zaproponowała Wielkiej Brytanii. W 1954 r. Wspólnoty odrzuciły jednak taką możliwość. Norwegia zwolna przymierzała się do członkostwa. Gdy jednak w 1956 r. wniesiono pod obrady parlamentu wniosek o zmianę konstytucji, tak aby możliwe stało się delegowanie władzy na rzecz organizacji ponadnarodowej, Storting odrzucił wniosek. Do końca lat 50. Norwegowie popierali postulowany przez Brytyjczyków projekt utworzenia europejskiej strefy wolnego handlu, czyniąc tak bardziej z przyczyn geopolitycznych niż handlowych. Fiasko negocjacji było jedną z przyczyn podpisania w styczniu 1960 r. w Sztokholmie deklaracji o powołaniu Europejskiego Porozumienia Wolnego Handlu (EFTA), również przez rząd Norwegii. Wejście do EFTA było w Norwegii postrzegane jako konieczność w warunkach coraz bardziej zacieśniającej się współpracy pomiędzy państwami Europy Zachodniej. Norwegowie byli w stanie zaakceptować EFTA z uwagi na jej luźny międzyrządowy charakter, zwłaszcza że ponadnarodowy charakter Wspólnot wywoływał w Norwegii ogromne dylematy⁶.

Zmiana stanowiska rządu norweskiego, która nastąpiła od początku lat 60. była wywołana tak przyczynami politycznymi, jak i ekonomicznymi. Bezpośrednim powodem był wniosek Wielkiej Brytanii o członkostwo złożony w sierpniu 1961 r. Wątpliwości w tej sprawie ujawniające się tak w społeczeństwie jak i w ramach elit politycznych powodowały zwłokę, stąd też spośród czwórki państw, które złożyły wówczas wnioski idąc w ślady Brytyjczyków, Norwegia uczyniła to jako ostatni – 2 maja 1962 r., po uprzednim głosowaniu w Storitingu (28 kwietnia), w którym wniosek przeszedł gładko, większością $\frac{3}{4}$ głosów. Jednocześnie przegłosowana została odpowiednia poprawka do konstytucji umożliwiająca delegowanie władzy na rzecz organizacji międzynarodowej oraz bezpośrednie stosowanie prawodawstwa europejskiego. Parlament zalecił przy tym przeprowadzenie konsultatywnego referendum, wraz z zakończeniem negocjacji. Weto prezydenta Francji Charlesa de Gaulle'a wobec członkostwa Wielkiej Brytanii, ogłoszone w styczniu 1963 r. spowodowało, że swoje wnioski wycofały również pozostałe państwa w tym Norwegia, choć należy podkreślić, że weto ich nie dotyczyło⁷.

Ponowna aplikacja Wielkiej Brytanii w 1967 r., spowodowała, że również centroprawicowy rząd (Konserwatystów, Partii Centrum, Liberalów i Chrześcijańskich Demokratów), zbudowany wokół konserwatystów – choć ich sojusznicy w tej kwestii byli podzieleni – ponownie złożył wniosek o członkostwo 21 lipca 1967 r. W trakcie negocjacji, które zakończyły się porozumieniem, rząd norweski szczególnie naciskał na uzyskanie specjalnej ochrony dwóch najbardziej wrażliwych sektorów gospodarki: rolnictwa i rybołówstwa. Jednakże, tak jak cztery lata wcześniej, ponowne weto de Gaulle'a wobec członkostwa Wielkiej Brytanii, spowodował wycofanie wniosku Norwegii⁸.

4 T. Stylińska, *Ważne dni dla Unii*, „Rzeczpospolita” 14.10.1994, s. 13.

5 K. Hansen Bundt, *Na granicy Unii*, „Unia & Polska” 1999, nr 9, s. 11.

6 S. Gstöhl, *Reluctant Europeans. Norway, Sweden, and Switzerland in the Process of Integration*, Lynnie Rienner Publishers, Boulder-London 2002, s. 71, 80.

7 S. Gstöhl, *op. cit.*, s. 53, 63, 93, 103; C. Archer, *op. cit.*, s. 39.

8 *Negocjacje akcesyjne: wnioski z doświadczeń Austrii, Finlandii, Norwegii i Szwecji*, UKIE, Kolegium Europejskie NATOlin, Warszawa 1999, s. 67.

Kolejna debata, na początku lat 70. znów była związana z wnioskiem o członkostwo złożonym przez Wielką Brytanię. Prawicowo-centrowy rząd był w tej kwestii bardzo podzielony, co przyczyniło się do upadku koalicji w marcu 1971 r. i sformowanie jednopartyjnego, mniejszościowego rządu premiera Trygve Bratteli przez proeuropejską Socjaldemokrację. Negocjacje, jakkolwiek trudne, doprowadziły do ostatecznego porozumienia. 22 stycznia 1972 r., razem z rządami Wielkiej Brytanii, Danii i Irlandii, Norwegowie podpisali traktat akcesyjny. Droga do Wspólnot stała otworem. Rząd – tak jak planował to wcześniej – rozpiął referendum, które jednakże przyniosło porażkę obozu proeuropejskiego. Po wycofaniu wniosku członkowskiego rząd zadowolił się podpisaniem 14 maja 1973 r. dwustronnego porozumienia o wolnym handlu ze Wspólnotami. Stanowiło ono podstawę dla szeregu późniejszych porozumień, spośród których do najistotniejszych należało porozumienie w zakresie polityki połowowej⁹.

Odkrycie na początku lat 70. XX w. ogromnych złóż ropy naftowej na Morzu Północnym, znacząco pogorszyło klimat dla wejścia Norwegii do Wspólnot. Dotychczasowe obawy rolników i rybaków, zostały dodatkowo wzmocnione argumentami o możliwości – w przypadku wejścia do Wspólnot – objęcia w przyszłości norweskich zasobów ropy ponadnarodową kontrolną. Był to jednocześnie czynnik, który wzmocnił przekonanie Norwegów o samowystarczalności. Przy tym wszystkim ograniczone znaczenie miały – na skutek podpisanych porozumień celnych – względy handlowe. Jednakże Wspólnoty wciąż utrzymywały relatywnie wysokie taryfy celne na wyroby petrochemiczne (12-18%), co było czynnikiem przemawiającym za członkostwem, podobnie jak rozbudowany przemysł stoczniowy, który w ramach Wspólnot zyskałby lepsze warunki rozwoju¹⁰. O ile w latach 80. większość pozostałych państw europejskich zmuszona została do zrewidowania swojej polityki państwa opiekuńczego, Norwegia, dzięki zasobom „*petro-koron*” mogła dokonać w tym zakresie jedynie korekt¹¹. Stąd też brały się obawy o zagrożenie unikatowości systemu politycznego, opierającego się wciąż na fundamentach państwa opiekuńczego, wrażliwości ekologicznej i znakomicie rozwiniętym systemie ochrony zdrowia. Pozostały one istotnym argumentem przeciwko wchodzeniu do UE również na początku XXI wieku¹².

Ostatnie podejście do członkostwa zostało podjęte przez władze Norwegii na początku lat 90. XX w. 25 listopada 1992 r. premier Gro Harlem Brundtland złożyła wniosek dotyczący przyjęcia Norwegii do Unii Europejskiej. Negocjacje akcesyjne początków lat 90. były zdopingowane akcesją Szwecji i Finlandii¹³. Norwegia podobnie jak Szwecja uzyskała kilka bezprecedensowych przywilejów: została zwolniona z zakazu sprzedaży wyrobów tytoniowych „*snus*”, otrzymała gwarancje o wyłączności praw ludności Sami do hodowli reniferów, oraz wynegocjowała okres przejściowy w sprawie kupowania domów przez obcokrajowców. Ponadto, podpisano odrębny protokół dotyczący prowincji Svalbard (Arktyka) na mocy którego terytorium to nie miało być włączone w ramy UE¹⁴. Członkostwo i tym razem zostało zastopowane negatywnym wynikiem referendum.

9 S. Gstöhl, *op. cit.*, s. 123, 126-137.

10 S. Gstöhl, *op. cit.*, s. 131.

11 M. Cousins, *European Welfare State. Comparative Perspectives*, SAGE Publications, London 2005, s. 124; A. Wahl, *The Rise and Fall of the Welfare State*, Pluto Press, London 2011, s. 115.

12 K. M. Torbiörn, *op. cit.*, s. 109.

13 K. Hansen Bundt, *Na granicy Unii...*, s. 11.

14 *Norway Negotiations for Accession the European Union. An Overview of the Results*, European Commission, June 1994, s. 9-10, http://aei.pitt.edu/1559/01/4th_enlarge_Norway_summary_results.pdf. (dostęp: 15.04.2014).

OPINIA PUBLICZNA

W pionierskiej pracy konceptualizującej podziały socjopolityczne (redagowanej wspólnie z R. Lippsetem) Stein Rokkan poddając analizie Norwegię wykazał, iż na początku lat 60. XX wieku podział w kwestii europejskiej przecinał społeczeństwo według kryteriów społeczno-demograficznych. Podział ten uznał zatem za wtórny wobec czterech głównych: miasto-wieś; centrum-peryferie; państwo-kościół; pracodawcy-pracobiorcy. Jak zauważył – zwolennicy integracji częściej zamieszkiwali miasta (zwłaszcza duże), zatrudnieni byli poza rolnictwem, byli bardziej zsekularyzowani. Przeciwnicy, to głównie ludzie żyjący z rolnictwa i rybołówstwa, a zatem i mieszkańcy wsi, osoby o konserwatywnych zachowawczych poglądach, bardziej religijni¹⁵.

Owe „klasyczne” podziały socjopolityczne mocno osłabły w kolejnych dekadach, wciąż jednak znacząco oddziałują na strukturę politycznych preferencji. Istotne znaczenie utrzymał podział wg kryterium centrum-peryferie. Tor Bjørklund jeszcze w latach 90. XX w. dowodził, że podział ten – pojmowany nie tylko w wymiarze geograficznym, ale i społecznym – stanowi w Norwegii najbardziej trwałą determinantę postaw pro- i anty-europejskich¹⁶. Bardziej aktualne dane (1991-2009) wskazują jednak, że od połowy lat 90. XX obserwujemy wyraźne spłaszczanie się różnic postaw warunkowanych regionem zamieszkania i statusem społecznym¹⁷. Co ciekawe, bardzo istotnie zwiększyła się ranga wieku jako czynnika warunkującego różnicowanie postaw. W latach 90. XX w. czynnik ten nie miał istotnego znaczenia, w pierwszej dekadzie XXI w. ujawnił jednak swoją zaskakującą istotność. O ile brak różnic pomiędzy postawami osób w średnim (31-60 lat) i starszym wieku (powyżej 61 lat), o tyle radykalnie wzrósł odsetek przeciwników w grupie osób młodych (15-30)¹⁸.

Najbardziej niechętnie integracji pozostają dwie grupy społeczno-zawodowe: rolnicy i rybacy¹⁹. W 1993 r. – na rok przed referendum – aż 93% rolników było przeciwnych członkostwu w UE²⁰. Choć w następnych dekadach pozostały one społecznym rdzeniem eurosceptycyzmu, istotnie zmniejszyła się ich polityczna siła przetargu – odsetek osób zatrudnionych w rolnictwie i w rybołówstwie radykalnie spadł. Podczas gdy na początku lat 80. przekraczał 10% ogółu zatrudnionych, o tyle w drugiej dekadzie XXI w. ledwo przewyższał 2%²¹. Podobny proces obserwujemy w innej grupie, w której dominowali oponenti integracji – robotników, zwłaszcza niewykwalifikowanych. W 1993 r. aż 78% członków tej ostatniej kategorii

15 S. Rokkan, *Geography, Religion, and Social Class: Crosscutting Cleavages in Norwegian Politics*, w: *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*, red. S. M. Lipset, S. Rokkan, The Free Press, New York 1967, s. 438.

16 T. Bjørklund, *Old and New Patterns: The 'No' Majority in the 1972 and 1994 EC/EU Referendums in Norway*, „Acta Sociologica” 1997, t. 40, s. 144.

17 I. Thommessen Austad, *Holdning til norsk EU-medlemskap. En analyse av strukturelle skillelinjers og ideologiske dimensjoners betydning for nordmenns holdning til norsk EU-medlemskap, fra folkeavstemningen i 1994 og frem til 2009*, Masteroppgave i statsvitenskap, Universitet i Oslo, Institutt for statsvitenskap, Våren 2011, s. 50, <https://www.duo.uio.no/handle/10852/13114> (dostęp: 17.08.2018).

18 Ibidem, s. 46.

19 Znaczący wpływ na niechęć rybaków miały zmiany ustawodawstwa pozbawiające dotychczasowej ochrony całego sektory połowu i przetworstwa ryb. Zmiany wprowadzone w 1990 r. wkrótce doprowadziły do kryzysu w całym sektorze, *Norsk fiskerihistorie*, Den store norske leksikonet, https://snl.no/Norsk_fiskerihistorie (dostęp: 09.12.2018).

20 T. Bjørklund, *op. cit.*, s. 144.

21 Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate), The World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?locations=NO> (dostęp: 15.09.2018).

było przeciwnych członkostwu w UE²². Również w odniesieniu do tych grupach społeczno-zawodowych obserwujemy istotny spadek w ogólnej strukturze zatrudnienia w Norwegii (na początku lat 80. XX w. – ok. 34%, w 2016 r. – 18%)²³.

Podsumowując ten element analizy należy stwierdzić, że choć tradycyjne podziały socjopolityczne wciąż stanowią faktor warunkujący strukturę społecznych postaw wobec integracji, to jednak bardzo wyraźny staje się trend zanikania ich znaczenia. Miejsce dominujących czynników zajmują inne czynniki socjodemograficzne, nie mające jednak statusu trwałych podziałów, takich jak wiek, płeć, czy nawet poziom konsumpcji alkoholu²⁴. Wpływ tych ostatnich czynników najczęściej wyjaśnia się względami ekonomicznymi. Dla przykładu, wyraźnie wyższy poziom społecznego eurosceptycyzmu wśród kobiet analitycy wyjaśniają ich obawami o naruszenie podstaw norweskiego państwa opiekuńczego. Integracja europejska jest postrzegana jako czynnik wzrostu imigracji ekonomicznej, a przede wszystkim imigracji socjalnej²⁵. Podobna płaszczyzna eksplanacyjna stosowana jest przy wyjaśnianiu fenomenu dynamicznie rosnącego poziomu eurosceptycyzmu w najmłodszej kategorii badanych.

W Norwegii nie prowadzi się systematycznych, ogólnokrajowych badań opinii publicznej w kwestii integracji europejskiej. Badania takie prowadzone są przez różne podmioty albo w perspektywie kilkuletniej, albo wręcz okazjonalnie, w momentach nasilenia debaty europejskiej.

Tabela 1. Stosunek Norwegów wobec członkostwa w WE/UE w latach 1961-1992

Rok badania	Stosunek wobec członkostwa	
	Pozytywny	Negatywny
1961	25	12
1962, średnia z II, IV	34	34
1970, średnia z IV, IX, X	35	31
1971	18	41
1989	35	30
1990	34	41
1991, średnia II-XII	43	42
1992, średnia I-V	37,5	37,5

Źródło: C. Kite, *Scandinavia Faces EU – debates and decisions on membership 1961- 1994*, University of Umeå, Umeå 1996, s. 158.

22 C. Kite, *Scandinavia Faces EU – debates and decisions on membership 1961- 1994*, University of Umeå, Umeå 1996, s. 163-164.

23 Employment in industry (% of total employment) (model ILO estimate), The World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.IND.EMPL.ZS?locations=NO> (dostęp: 15.09.2018).

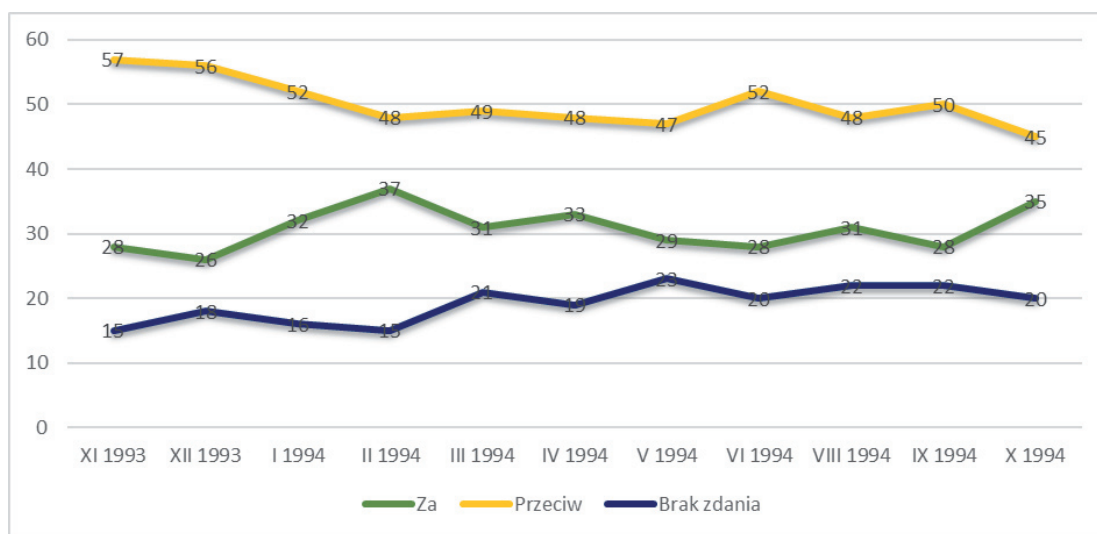
24 I. Thommessen Austad, *op. cit.*, s. 59.

25 N. Gurfinkel, *Norweżki boją się Europy*, „Rzeczpospolita” 14.09.1994, s. 8.

W tabeli 1. ukazano nieciągłe dane z lat 1961-1992. Ich nieciągłość wynika z faktu, że nie zostały przeprowadzone przez jeden ośrodek demoskopijny, co determinuje różne metody badawcze. Nie pozwala to odpowiedzialnie orzekać o trendach w tym okresie, a jedynie orientacyjnie określić kierunek zachodzących zmian. W latach 60. możemy mówić o względnej równowadze sił, która w następnych dwóch dekadach ulega zachwianiu na rzecz przeciwników integracji. Interesująco – zwłaszcza na tle wykresu 1. – jawią się trzy ostatnie badania z lat 1990, 1991 i 1992. Widać, że ponownie dochodzi do wyrównania potencjału społecznego obu obozów: zwolenników i przeciwników integracji.

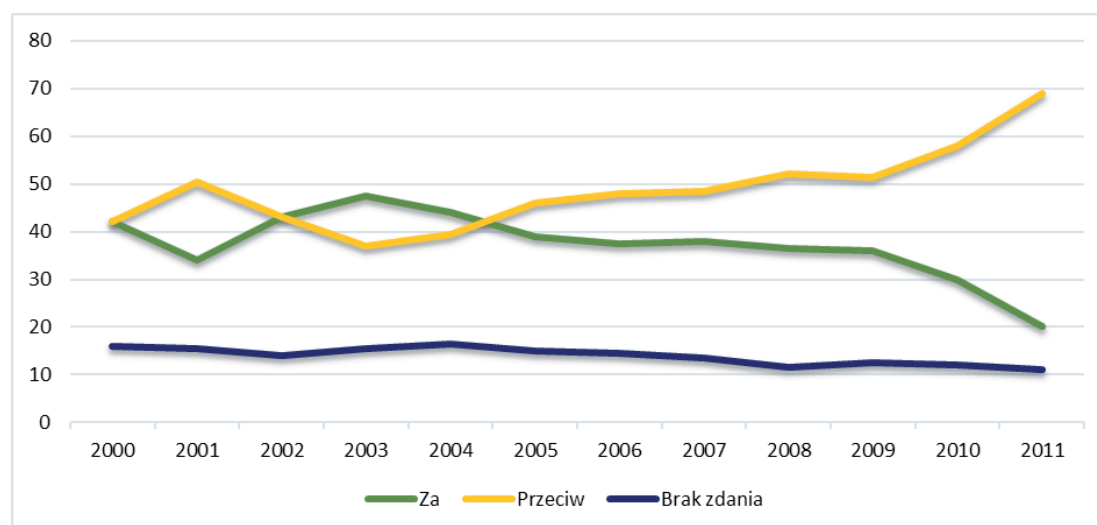
Wykres 1. Stosunek Norwegów wobec wejścia do UE w okresie listopad 1993 - październik 1994

Źródło: Oprac. własne na podstawie: M. Sæter, *Norway and the European Union: domestic debate versus external reality*, w: *The European Union and the Nordic Countries*, red. L. Miles, Routledge, London 1996, s. 146.

Ciąg badań, na zlecenie dziennika „Aftenposten”, przeprowadzony w okresie poprzedzającym referendum 1994 r. pokazuje jak dynamicznie zmieniał się układ sił w tym newralgicznym okresie (wykres 1.). Początkowa, wyraźna przewaga przeciwników (listopad 1993 r.) w późniejszych miesiącach topnieje. Od lutego 1994 r., choć przewaga eurosceptyków pozostaje wyraźna, kilkakrotnie przekraczając wartość 20 punktów procentowych, to nie jest już tak radykalna. Interesująco – zwłaszcza w kontekście wyniku referendum – przedstawia się ostatnie badanie, w którym odnotowano najwyższy wzrost postaw proeuropejskich (7 pkt. procentowych), a jednocześnie największy spadek przeciwników (5 pkt.).

Wykres 2. Stosunek Norwegów wobec członkostwa w UE w latach 2000-2011

Źródło: *Utenfor og innenfor. Norges avtaler med EU*, Norges offentlige utredninger, 2012: 2, Departementenes servicesenter Informasjonsforvaltning, Oslo 2012, s. 277.

Wykres 2. przedstawia ewolucję stosunku Norwegów wobec integracji europejskiej od początku XXI w. do 2015 r. Pozwala on wyodrębnić trzy okresy. Pierwszy (2000-2005) charakteryzuje się relatywnie stabilną równowagą w zakresie układu sił. Raz przeważają zwolennicy wejścia do UE, raz przeciwnicy, ale w obu przypadkach nie jest to przewaga radykalna. Od 2006 do 2009 r. obserwujemy pogłębiającą się, ale w sposób „pełzający”, przewagę eurosceptyków. W trzecim okresie, rozpoczętym w 2007 r. można mówić o utrzymaniu się kierunków zmian postaw, ale radykalnym wzrostem dynamiki. W ostatnim w tej serii badaniu z 2011 r. poziom negacji członkostwa (69%) przewyższa poziom poparcia dla członkostwa o 49 punktów procentowych. Badanie z października 2015 r. pokazuje, że ten trend wciąż jeszcze się utrzymywał: przeciwko członkostwu w UE opowiadało się 73%, za – jedynie 18%²⁶.

Metodologiczna niespójność wskazanych badań nakazuje ostrożność w wyprowadzaniu zbyt daleko idących, uogólniających wniosków. Jedno się jednakże daje zauważyć wyraźnie: zbalansowany układ przeciwników i zwolenników został zastąpiony dominacją eurosceptyków. Od lat 60. do połowy lat 90. XX w. mamy do czynienia z mniej więcej wyrównanym poziomem zwolenników i przeciwników integracji ze WE/UE. Najbardziej dosadnym potwierdzeniem takiego rozkładu społecznych preferencji były wyniki referendum z 1972 i 1994 r. – w obu przypadkach wygrane przez przeciwników niewielką przewagą głosów. Późniejsze badania, przeprowadzane w warunkach konsolidacji norweskiego państwa dobrobytu (przy jednoczesnym demontażu jego elementów w innych państwach Europy Zachodniej), przynoszą obraz pogłębiającej się przewagi przeciwników integracji. Ostatnie przedstawione badania przeprowadzone już po kryzysie w strefie euro, pokazuje radykalną dominację eurosceptyków.

W badaniu z października 2015 r. przeprowadzonym na zlecenie norweskiego oddziału Ruchu Europejskiego (*Europabevegelsen*) zapytano Norwegów o ocenę globalnego wpływu EU na stosunki polityczno-ekonomiczne w Europie (tabela 2).

26 Holdninger til Europa og EU, Landsomfattende omnibus 12.–14. oktober 2015, Respons, <http://www.europabevegelsen.no/wp-content/uploads/2015/11/HoldningertilEuropaogEU.pdf> (dostęp: 15.08.2018).

Tabela 2. Ocena wpływu WE/UE na sytuację w powojennej Europie*

Ocena wpływu	Odsetek odpowiedzi
Pozytywny	44
Ani pozytywny ani negatywny	27
Negatywnie	17
Trudno powiedzieć	11

* Pytanie brzmiało: Unia Europejska została utworzona prawie 60 lat temu (sic!). Czy uważasz, że UE wpłynęła na państwa Europy bardziej pozytywnie czy negatywnie, a może nie miała żadnego wpływu?

Źródło: Holdninger til Europa og EU, Landsomfattende omnibus 12.–14. oktober 2015, Respons, <http://www.europabevegelsen.no/wp-content/uploads/2015/11/HoldningertilEuropaogEU.pdf> (dostęp: 15.08.2018).

Wynik badania pokazuje, że z perspektywy ponad sześciu dekad integracji europejskiej jest ona oceniana pozytywnie przez największą część respondentów (44%). 27% badanych Norwegów uznało, że wpływ integracji europejskiej był neutralny: ani pozytywny, ani negatywny. Jedynie 17% ankietowanych jednoznacznie uznało, że wpływ WE/UE na państwa Europy był negatywny. Uogólniając te dane należy stwierdzić, że przynoszą one zasadniczo pozytywną ocenę dotychczasowej integracji. Zwraca uwagę zwłaszcza relatywnie niski odsetek tych, którzy oceniają ten wpływ negatywnie.

Uszczegółowienie pytań pozwoliło określić, w jakich dziedzinach – zdaniem Norwegów – WE/UE wpłynęły pozytywnie, a w jakich negatywnie na sytuację państw europejskich. W zakresie pozytywnego wpływu najczęściej wymieniano: pokojową koegzystencję między państwami (25%); rozwój ekonomiczny i handlowy (25%); stabilność polityczną (7%). Z kolei oceniając negatywne skutki oddziaływania WE/UE na państwa europejskie najczęściej wskazywano: pogłębianie różnic ekonomicznych pomiędzy państwami (14%); niedemokratyczny charakter WE/UE (9%); biurokratyzację (8%)²⁷.

REFERENDUM

Norweska konstytucja nie reguluje kwestii referendum, a to oznacza, że – formalnie rzecz biorąc – może zostać przeprowadzone jedynie jako głosowanie konsultacyjne. Przeprowadzenie referendum w sprawie przystąpienia do Wspólnot, a następnie UE nie było zatem konieczne. Poziom konfliktu był jednak tak duży, że władze dwukrotnie zdecydowały się na przeprowadzenie referendum konsultacyjnych – w 1972 r. i 1994 r. Po raz pierwszy postulat referendum w kwestii członkostwa podnieśli na początku lat 60. XX w. Liberalowie. Wkrótce potem – z uwagi na pogłębiające się podziały wewnętrzne (a zwłaszcza pod wpływem rozłamu, jaki dokonał się w 1961 r.) – opcję taką zaakceptowała Partia Pracy²⁸.

²⁷ Holdninger til Europa og EU, Landsomfattende omnibus 12.–14. oktober 2015, Respons, <http://www.europabevegelsen.no/wp-content/uploads/2015/11/HoldningertilEuropaogEU.pdf> (dostęp: 15.08.2018).

²⁸ N. Aylott, *Let's Discuss this Later. Party Responses to Euro-Division in Scandinavia*, „Party Politics” 2002, t. 8, nr 4, s. 448.

Choć wynik obu referendum nie był wiążący dla parlamentu to jednak zbieranie wymaganych $\frac{3}{4}$ stawało się niemożliwe w sytuacji, gdy większość partii politycznych (w tym pro-europejskich) publicznie ogłosiła uszanowanie woli narodu. Oznaczało to w obu przypadkach rezygnację z członkostwa, najpierw we Wspólnotach Europejskich, a następnie w UE. Decyzją parlamentu, w trakcie obu referendum zostały wyasygnowane środki publiczne dla obu stron: zwolenników i przeciwników członkostwa. Ministerstwo spraw zagranicznych zostało zobligowane do obiektywnego informowania społeczeństwa o sprawach związanych z członkostwem, jego warunkami oraz konsekwencjami²⁹.

Pierwsze referendum odbyło się 25 września 1972 r. Dwie główne siły polityczne – Partia Pracy oraz Konserwatyści poparły członkostwo. Obie partie – nie agitowały bezpośrednio za członkostwem, decydując się na szeroko zakrojona akcję informacyjną podkreślającą zarówno plusy jak potencjalne zagrożenia płynące z akcesji. W rezultacie raczej spotęgowały obawy swoich elektoratów niż je rozwiały. Co więcej rząd laburzystowski oświadczył, że odrzucenie w referendum wniosku o członkostwo potraktuje jako wotum nieufności.

Kampanię przeciwników koordynowało kilka pozapartyjnych organizacji. Jedną z istotniejszych był, powstały latem 1970 r. Ludowy Ruch przeciwko Członkostwu Norwegii we Wspólnym Rynku (*Folkebevegelsen Mot Norsk Medlemskap i Fellesmarkedet*). Roztoczył on niemal apokaliptyczną wizję Norwegii we Wspólnotach – wyludnionej, eksploatowanej przez obcy kapitał, z podupadłym rolnictwem i rozkradanymi łowiskami i złożami naturalnymi. Jego populistyczna kampania okazała się bardzo skuteczna przyczyniając się do zwycięstwa obozu przeciwników członkostwa³⁰. Przeciwnicy wejścia do EWG argumentowali ponadto, że akcesja doprowadzi do rozłamu w ramach wspólnego frontu państw nordyckich, gdyż ani Szwecja, ani Finlandia i Islandia nie aplikowały o członkostwo³¹.

Przy 79% frekwencji 53,5% obywateli opowiedziało się przeciw członkostwu we Wspólnotach. Mimo relatywnie niewielkiej przewagi przeciwników zwyciężyli oni w 15 z 19 regionach. Za członkostwem opowiedzieli się jedynie mieszkańcy regionu Oslo, Akershus, Buskerud i Vestfold na południu kraju. Zgodnie ze wcześniejszymi zapowiedziami socjaldemokratyczny rząd premiera Trygve Bratteli podał się do dymisji.

Drugie referendum przeprowadzono 28 listopada 1994 r. Na pytanie „Czy Norwegia powinna zostać członkiem Unii Europejskiej?” za opowiedziało się 47,8% obywateli, a przeciw było 52,2% głosujących. Frekwencja wyniosła 88,8%. Rezultat referendum uznano za decyzję politycznie wiążącą i sprawa jego ratyfikacji nie została już przedłożona do głosowania Stortingowi³².

Wśród badaczy mocno reprezentowana jest opinia, że referendum 1994 r. zostało przegrane przez zwolenników wejścia do UE zanim doszło do samego głosowania. Zwracają oni uwagę na nazbyt aroganckie dążenie elit politycznych (zwłaszcza socjaldemokratycznego rządu) do stworzenia „faktów dokonanych”. Warto w tym kontekście przywołać dwa fakty. Po pierwsze negocjacje członkowskie zostały bardzo szyb-

29 K. Hansen Bundt, *Norwegia mówi „Nie!”*. Źródła sprzeciwu wobec członkostwa w Unii Europejskiej, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2000, s. 21.

30 S. Gstöhl, *Reluctant Europeans...*, s. 131 ; M. Grzybowski, *Norweski eurosceptycyzm (o referendach w sprawie przystąpienia do Wspólnot Europejskich)*, w: *Mysł polityczna: od historii do współczesności*, księga dedykowana prof. Markowi Waldenbergowi, red. B. Stoczewska, M. Jaskólski, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000, s. 137.

31 T. Bjørklund, *Old and New patterns...*, s. 144.

32 M. Mróz, *Referenda w sprawie przystąpienia do Unii Europejskiej*, Biuro Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu, Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych, nr 881, styczeń 2001 r., s. 4; DW, *Kulisy norweskiego sprzeciwu*, „Unia Europejska”, marzec 2000, nr 2, s. 29.

ko rozpoczęte przez rząd norweski i bardzo szybko sfinalizowane³³. Groźba wycofania się z już podjętych zobowiązań była wykorzystywana przez rząd jako forma szantażu opinii publicznej. Po drugie, datę referendum skoordynowano z rządami pozostałych państw nordyckich, stosując mechanizm domina: jako pierwsze przeprowadzono głosowanie w najbardziej pro-europejskiej Finlandii, następnie w Szwecji, licząc na to, że Norwegowie zdopinguowani przykładem sąsiadów zagłosują za wejściem do UE³⁴. Przez krytyków zostało to odebrane jako forma manipulacji.

Najbardziej proeuropejską siłą pozostali Konserwatyści, konsekwentnie opowiadając się za członkostwem w UE. Rządząca wówczas Socjaldemokratyczna Partia Pracy pozostała w kwestii członkostwa neutralna (nie zaangażowała się w kampanii), niezależnie od faktu, że programowo opowiadała się za członkostwem. W stanowisku wyrażonym przed referendum wydała oświadczenie, że głosowanie przeciwko wejściu nie jest sprzeczne z poparciem samej partii. Zapowiedziano zatem – inaczej niż w 1972 r., że negatywny wynik nie będzie się wiązał z podaniem rządu do dymisji³⁵.

W obozie przeciwników, spośród relewantnych partii, znalazły się Partia Centrum, Chrześcijańska Partia Ludowa oraz Socjalistyczna Partia Lewicy. Dominującą siłą w kampanii antyakcesyjnej była Partia Centrum, której liderka (1991-1999), Anne Enger Lahnstein odgrywała wiodącą rolę całej anty-europejskiej kampanii. Partia ta umiejętnie skapitalizowała obawy rolników i rybaków, odwołując się jednocześnie do bardziej uniwersalnych haseł interesu narodowego. Chadecy, choć opowiedzieli się przeciwko wejściu do WE, to jednak nie czynili tego w sposób tak otwarty i bezwarunkowy jak Partia Centrum. Z kolei socjaliści, którzy pretendowali do statusu lewicowej alternatywy dla Partii Pracy, odwoływali się do zagrożonego – ich zdaniem dorobku państwa opiekuńczego³⁶.

Członkostwo w Unii Europejskiej podobnie jak w poprzednim referendum poparli mieszkańcy południowo-wschodniej części państwa oraz miast, przeciwko byli mieszkańcy obszarów wiejskich na północy kraju. W 1994 r., bardziej niż w 1972 r., uwidocznił się podział między sektorem publicznym, nastawionym bardziej na „nie”, a sektorem prywatnym, w większym stopniu opowiadającym się za integracją. Większą liczbę głosów przeciwnych oddały kobiety. Tylko 65% wyborców norweskiej Partii Pracy posłuchało apelu liderów ugrupowania aby głosować za przystąpieniem kraju do Wspólnot³⁷.

Istotną rolę w mobilizacji przeciwników integracji odegrała organizacja Nie dla UE (*Nei til UE*). Powstała ona przed referendum, zaś wśród jej liderów dominowali politycy lub byli politycy Partii Centrum, początkowo – Anne Enger Lahnstein liderka partii, zaś od 1999 r. Sigbjørn Gjelsvik, były działacz partii. Działacze ruchu twierdzili, że wejście Norwegii do UE zagrozi istnieniu państwa opiekuńczego, obniżając poziom życia obywateli. Jego działacze uznawali również, że Norwegia posiadając bogate złoża ropy naftowej, mocno rozwinięty

33 Od formalnego złożenia aplikacji do rozpoczęcia negocjacji w kwietniu 1993 r. upłynęły zaledwie cztery miesiące; w grudniu zamknięto 13 z 29 rozdziałów negocjacyjnych, zaś 15 marca 1994 r. osiągnięto ogólne porozumienie. L. Miles, *The Nordic countries and the fourth EU enlargement*, w: *The European Union and the Nordic Countries*, red. L. Miles, Routledge, London 1996, s. 67-69.

34 J. Hovi, O. Hellevik, *The Nordic Referenda on Membership in the European Union: A Different Sequence, A Different Outcome?*, w: *Multidisciplinary Views on Strategic Interactions*, University of Turku, Turku 1996, s. 72.

35 T. Midtbø, K. Hines, *The Referendum-Election Nexus: An Aggregate Analysis of Norwegian Voting Behaviour*, „Electoral Studies” 1998, t. 17, nr 1, s. 79.

36 E. Kuźelewska, *Norweskie i szwajcarskie „nie” dla integracji europejskiej*, „Studia Europejskie” 2003, nr 3, s. 109.

37 C. Archer, *Euroscepticism in the Nordic region*, „Journal of European Integration”, t. 22, s. 98.

przemysł rybny i leśniczy, może utracić nad nimi kontrolę³⁸. Ruch rozwinął szeroką działalność tworząc swoje struktury we regionach Norwegii, również na szczeblu lokalnym, wystartował również w wyborach parlamentarnych, ale bez żadnych sukcesów³⁹.

Przegrana zwolenników integracji w referendum z 1994 r. spowodowała, że kwestia ponownej aplikacji została zarzucona.

Tabela 3. Wynik referendum 1972 i 1994 r. w Norwegii

Referendum	Frekwencja (%)	Za (%)	Przeciw (%)
25 września 1972 r.	79,2	46,5	53,5
28 listopada 1994 r.	88,6	47,8	52,2

Źródło: The Referendum in Norway (25 September 1972), CVCE, http://www.cvce.eu/obj/The_referendum_in_Norway_25_September_1972-en-ce0ab381-e7c3-45dd-9a93-3e34ef66476f.html (dostęp: 14.03.2018).

PARTIE POLITYCZNE

Jak już zostało powiedziane kwestia europejska w wyjątkowo silny sposób dzieli społeczeństwo i norweską scenę polityczną. Jednocześnie pomiędzy oboma poziomami nie ma bezpośredniej korelacji. Od połowy ubiegłego wieku Norwegowie w kolejnych wyborach parlamentarnych największe poparcie okazywali partiom, które opowiadały się za wejściem do WE/UE, a obecnie promują pogłębianą kooperację z Unią: Norweską Partię Pracy oraz Partię Konserwatywną. Owo „przesunięcie” w latach 90. XX w. oceniane było na ok. 20%: bezpośrednio przed wyborami 1993 r. ponad połowa obywateli wypowiedziała się przeciwko wejściu do UE, zaś w samych wyborach partie eurosceptyczne uzyskały niespełna 30% głosów⁴⁰. Co więcej, norweskie partie polityczne okazywały się relatywnie mniej wewnętrznie podzielone niż partie pozostałych państw skandynawskich⁴¹. W całym tym układzie jednak podziały te dotyczyły niemal wszystkich partii, a kwestia europejska odgrywała destruktywną rolę w zakresie ich wewnętrznej spójności jak i potencjału koalicyjnego. Jedyną partią, dla której kwestia europejska stanowiła pozytywną płaszczyznę integracyjną, zarówno w wymiarze członkowskim jak i elektoralnym, była i pozostaje eurosceptyczna Partia Centrum⁴².

Przy tym wszystkim społeczny eurosceptycyzm ujawniany w trakcie referendum, w ograniczonym stopniu przekłada się na wyborcze uzyski partii eurosceptycznych. Norweska scena polityczna pozostaje relatywnie stabilna, zaś jej zmiany są efektem powolnej ewolucji, a nie – tak charakterystycznych dla większości państw Europy – radykalnych przeobrażeń.

38 A. E. Lahnstein, *Decyzje podejmujecie samodzielnie*, rozm. Z. Lipiński, „Nasza Polska” 15.04.1998, s. 4.

39 S. Gjelsvik, *Nie popuszczamy*, rozm. W. Brzozowski, „Nasza Polska” 9.03.2000, s. 9.

40 H. Valen, *Norway: A Storting Election in the Shadow of the EU*, „Electoral Studies” 1994, t. 13, nr 3, s. 171.

41 N. Aylott, *op. cit.*, s. 446.

42 N. Sitter, *The European Question and the Norwegian Party System since 1961: The Freezing of a Modern Cleavage or Contingent Opposition?*, w: *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*, t. 1, Case Studies and Country Surveys, red. A. Szczerbiak, P. Taggart, Oxford University Press, Oxford 2008, s. 334.

Lewica

Norweska lewica jest reprezentowana przez dwie relewantne partie: socjaldemokrację oraz znajdujących się na radykalnych pozycjach: Partię Komunistyczną oraz Socjalistyczną Partię Lewicy.

Na przełomie lat 40. i 50, gdy decydowały się losy EWWiS rządząca wówczas **Partia Pracy** (*Det norske Arbeiderparti* DNA, od 2011 r. *Arbeiderpartiet*, **Ap**⁴³) była przeciwna uczestnictwu w jakichkolwiek inicjatywach zjednoczeniowych. Krytykowała w tej kwestii optujące za integracją rządy prawicowe (głównie chadeków), uznając, że proces tworzenia EWWiS ma charakter porozumienia ponadnarodowego kapitału i nie służy implementacji ideałów socjalistycznych, w tym m.in. tworzenia państwa dobrobytu opartego na aktywności ekonomicznej państwa, polityce pełnego zatrudnienia i daleko posuniętej polityki społecznej. W tym czasie norwescy socjaldemokraci uznawali, że kształtujący się model brytyjski i skandynawski (socjalistyczny) stoi w opozycji do konserwatywnego modelu, który leży u podstaw Wspólnoty⁴⁴.

DNA poparła podpisanie traktatu sztokholmskiego ustanawiającego EFTA w 1960 r. Rząd socjaldemokratyczny, pomimo podziałów w szeregach partii, zdecydował się również na złożenie w maju 1962 r. wniosku o członkostwo we Wspólnotach – idąc tym samym za przykładem Wielkiej Brytanii. W trakcie głosowania w Stortingu 28 kwietnia 1962 r. nad tym wnioskiem partia się podzieliła, choć większość głosowała za. Konieczność wejścia do Wspólnot motywowano tym, że Norwegia nie może pozostać osamotniona i izolowana, zwłaszcza, gdy jej główny sojusznik – Wielka Brytania zdecydował się na wejście do Wspólnot. Władze partii, jak również socjaldemokratyczny rząd, przekonywały, że wejście do Wspólnot razem z Wielką Brytanią zahamuje, a nawet odwróci tendencje federalistyczne. Zablokowanie przez prezydenta de Gaulle'a aplikacji brytyjskiej spowodowało, że rząd norweski solidarnie wycofał swój wniosek. Kiedy pięć lat później, w lipcu 1967 r., prawicowy gabinet ponownie rozważał wniosek, opozycyjna DNA również opowiedziała się za ponownym wnioskiem członkowskim. I wówczas jednak aplikacja nie doszła do skutku⁴⁵.

Kolejna debata rozpoczęła się w 1969 r. po odejściu de Gaulle'a z czynnej polityki. Na ogólnokrajowym kongresie partii DNA zaakceptowała złożenie wniosku akcesyjnego. Władze partii postąpiły tak pomimo głębokich podziałów w dołach partyjnych. Wniosek o przyjęcie do Wspólnoty Europejskiej złożony przez rząd norweskich socjaldemokratów był opóźniony dziewięć miesięcy w stosunku do wniosku Danii i Wielkiej Brytanii, co było odbiciem dwuznacznego stanowiska. Przed referendum 1972 r. rząd socjaldemokratyczny Trygve Bratteli postawił kwestię członkostwa na ostrzu noża, zapowiadając rezygnację w przypadku negatywnego wyniku głosowania⁴⁶. Znaczące kręgi opinii publicznej przyjęły to jako szantaż. Wizerunek rządu ucierpiał dodat-

43 Zmiana nazwy, dokonana na krajowym zjeździe DNA 9 kwietnia 2011 r., oficjalnie była uzasadniana ewolucją profilu ideowego partii oraz potrzebą otwarcia na nowy elektorat, nieoficjalnie przyznawano jednak, że chodziło o względy PR-owe oraz alfabetyczny „awans” partii w spisach wyborczych, S. Bastad, *Slutt på Det norske Arbeiderparti*, „Aftenposten” 9.04.2011, <https://www.aftenposten.no/norge/politikk/i/g7VXa/Slutt-pa-Det-norske-Arbeiderparti> (dostęp: 23.09.2018).

44 R. Geyer, *Just Say No! Norwegian Social Democrats and the European Union*, w: *Globalization, Europeanization and the End of Scandinavian Social Democracy?*, red. R. Geyer, C. Ingebritsen, J. Moses, Palgrave-Macmillan, Basingstoke 2000, s. 181.

45 S. Gstöhl, *op. cit.*, s. 98, 103, 113.

46 M. Stern, *Norwegians Bar Market; Government May Resign*, „The New York Times” 26.09.1972.

kowo na skutek rezygnacji ministra rybołówstwa, Knuta Hoema. Publicznie podważał on oficjalne stanowisko rządu, twierdząc, że wynegocjowane warunki są zagrożeniem dla norweskiego rybołówstwa⁴⁷.

Przebrane referendum pociągnęło za sobą nie tylko utratę władzy, ale również zaostrzyło wewnętrzny podział, oraz spadek poparcia w wyborach 1973 r. (z poziomu 46% do 35%). Spowodowało to istotne przeszacowanie dotychczasowej jednoznacznie pro-europejskiego stanowisk partii. DNA przyjęły taktykę unikania otwartej debaty nad członkostwem we WE⁴⁸. Taka strategia pozostała oficjalną linią partii do początków lat 90. W przyjętym w marcu 1989 r. programie zapisano ogólnikowo, że „Norwegia musi przyjąć taką formułę współpracy ze WE, która zabezpieczy jej interesy narodowe”⁴⁹.

Sytuacja zmieniła się wraz z utworzeniem UE, a zwłaszcza rewizją dotychczasowego, poza-blokowego statusu przez pozostałe państwa nordyckie. Istotnym czynnikiem zmiany była rekonfiguracja uwarunkowań geopolitycznych (rozpad Związku Radzieckiego, koniec zimnej wojny). Nowi liderzy DNA, w tym premier Gro Harlem Brundtland (na czele rządu od 1986 r.) oraz przewodniczący (od 1992 r.), a wcześniej sekretarz generalny partii, Torbjorn Jagland, opowiadali się za zmianą neutralnego stanowiska partii. Listopadowy kongres partii z 1992 r. zaakceptował wniosek o członkostwo, ale zatwierdzone to zostało większością 182 głosów, przy sprzeciwie 106 delegatów, zaś stanowisko akceptujące warunki negocjacji, wyrażone w czerwcu 1994 r. przeszło większością 197 do 93 głosów⁵⁰. Znaczące kręgi członków partii, podobnie zresztą jak i wyborców, pozostały przeciwnie integracji. Władze partii, aby nie doprowadzić do rozłamu, w trakcie referendum 1994 r. przyjęły, iż decyzje w kwestii członkostwa podejmują lokalne organizacje partyjne. Taka strategia spowodowała m.in., iż bliska DNA Norweska Konfederacja Związków Zawodowych wypowiedziała się przeciw członkostwu⁵¹. Podobne stanowisko zajęła partyjna organizacja młodzieżowa. Dwa lata przed referendum zaktywizowała się również eurosceptyczna platforma: Socjaldemokraci przeciwko Unii Europejskiej (*Sosialdemokrater mot EU*, SME)⁵². SME było nie było organizacją masową. W jej szeregach aktywnych było ok. 4 000 członków (na 1 000 tys. członków partii), ale okazało się organizacją dynamiczną i widoczną w kampanii. Jej działalność przyczyniła się również do pogłębienia podziałów wewnątrz DNA oraz istotnych strat wizerunkowych. Ostatecznie większość elektoratu partyjnego (65%) opowiedziała się za członkostwem, co analitycy uznali za znaczący sukces pro-europejskiego kierownictwa (wzrost zwolenników integracji w stosunku do referendum 1972 r.)⁵³. Okazało się to jednak za mało aby przeważać szalę na rzecz obozu zwolenników wejścia do UE.

47 W. Loth, *Building Europe: A History of European Unification*, De Gruyter Oldenbourg, Berlin 2015, s. 191.

48 R. Geyer, *op. cit.*, s. 182.

49 J. Saglie, *Between Opinion Leadership and ‘Contract of Disagreement’: The Norwegian Labour Party and the European Issue (1988-1994)*, „Scandinavian Political Studies” 2000, t. 23, no. 2, s. 98.

50 J. Saglie, *Between Opinion Leadership...*, s. 101.

51 DW, *Kulisy norweskiego sprzeciwu*, „Gazeta Wyborcza” 25.10.2000, s. 29; N. Gurfinkel, *Norweżki boją się Europy*, „Rzeczpospolita” 14.09.1994, s. 12; T. Midtbø, K. Hines, *The Referendum...*, s. 79.

52 R. Geyer, *op. cit.*, s. 185; N. Sitter, *The Politics of Opposition and European Integration in Scandinavia: Is Euro-Scepticism a Government–Opposition Dynamic?*, „West European Politics” 2001, t. 24, nr 4, s. 30.

53 R. Geyer, D. Swank, *Rejecting the European Union. Norwegian Social Democratic Opposition to the EU in the 1990s*, „Party Politics” 1997, t. 3, nr 4, s. 550-551.

Po negatywnym wyniku referendum 1994 r. kwestia europejska stała się tematem *tabu*. Wobec głębokiego podziału jaki uwidocznił się w elektoracie oraz dołach partyjnych, władze partii zdecydowały się na strategię „poczekamy – zobaczymy”.

W 2000 r. rząd DNA rozważał możliwość ponownego otwarcia debaty akcesyjnej. Głównymi rzecznikami takiego kroku był ówczesny premier Jens Stoltenberg oraz minister spraw zagranicznych Thorbjorn Jagland. Jednakże negatywny wynik referendum duńskiego (w kwestii przyjęcia euro) oraz wzrost sondażowych notowań eurosceptycznej Partii Centrum, spowodowały, że rząd DNA ostatecznie nie zdecydował się na taki krok⁵⁴.

Po wyborach 2005 r. DNA utworzyła koalicję większościową z jednoznacznie eurosceptycznymi partiami Socjalistyczną Partią Lewicy i Partią Centrum. Już przed wyborami partie zawarły porozumienie, na mocy którego ewentualna koalicja nie będzie podejmowała prób ponowienia aplikacji członkowskiej do UE. W praktyce zastosowano odpowiednik – wprowadzonej po raz pierwszy przez poprzedni, centro-prawicowego rząd – ‘klauzuli samobójczej’. Decyzja taka miała na celu wyciszenie pogłębiających się podziałów w samej DNA, pogarszającą się niechęcią społeczeństwa wobec UE (zob. opinia publiczna) oraz eurosceptycyzmem koalicjantów⁵⁵. Tę samą strategię zastosowano po kolejnych wyborach 2009 r., w których centrolewicowa koalicja zdobyła 86 z 169 mandatów w Stortingu, po raz drugi współtworząc rząd z Jensem Stoltenbergiem na czele. Kwestia wejścia do UE zeszła z agendy rządowej, zaś współpraca z eurosceptycznymi partiami przyczyniła się do swoistej anyteuropejskiej socjalizacji DNA⁵⁶.

W programie wyborczym przyjętym na lata 2013-2017 Partia Pracy deklarowała utrzymanie poparcia dla członkostwa w UE, uznając, że byłoby ono korzystne dla Norwegii. Wskazywano jednakże na konieczność przekonania do takiego stanowiska społeczeństwa. Wolę społeczeństwa, wyrażoną w referendum AP uznała za wiążącą. Otwieranie ponownej debaty nad członkostwem określono jednak jako bezcelowe w obliczu zdecydowanej przewagi przeciwników integracji. W takiej sytuacji AP uznawała, że podstawową płaszczyzną integracji powinny stać Europejski Obszar Gospodarczy (EOG), Strefa Schengen oraz inne „porozumienia o współpracy”⁵⁷.

Program partii uchwalony w 2017 r. wprowadził, z pozoru drobne, ale bardzo symptomatyczne zmiany w europejskiej agendzie AP, świadczące o większej wstrzeźliwości w kwestii integracji. Ewentualne, ponowne zgłoszenie wniosku o członkostwo obwarowano tym razem wymogiem wcześniejszej debaty i głosowania na Zjeździe Krajowym partii. Mocno również podkreślono bezwarunkową konieczność poparcia takiego wniosku przez społeczeństwo w referendum⁵⁸. Co istotniejsze, w nowym programie partii zabrakło wcześniejszego sformułowania, iż członkostwo w UE będzie „korzystne dla Norwegii”. Poproszony o skomentowanie

54 *The Euro-Referendum knock-on*, „The Economist” 9.09.2000.

55 J. Pawlicki, *Fiordy wciąż daleko od Unii*, „Gazeta Wyborcza” 14.09.2005; N. Sitter, *Norway's Storting election of September 2005: Back to the Left?*, „West European Politics” 2006, t. 29, nr 3, s. 579.

56 N. Sitter, *Europe and the Norwegian general election of 14 September 2009*, „EPERN, Election Briefing” 2009, nr 48, s. 9.

57 *Moving Norway forward. The Programme of the Norwegian Labour Party 2013-2017*, <https://www.arbeiderpartiet.no/om/information-in-english/> (dostęp: 12.07.2018).

58 EU. *Tettere samarbeid og integrasjon i Europa er med på å sikre et fredelig kontinent*, Arbeiderpartiet, <https://www.arbeiderpartiet.no/politikken/eu/> (dostęp: 23.09.2018); *Everyone participates. Party Manifesto 2017-2021*, Arbeiderpartiet, br. m. 2017, s. 100.

tej zmiany, prezes partii Jonas Gahr Støre stwierdził: „Sformułowania naszego programu, dotyczące stosunku do współpracy w Europie, zostały dopasowane do naszych czasów. Jesteśmy zwolennikami ścisłej politycznej współpracy w Europie, o czym świadczą nasze wcześniejsze, dwukrotne rekomendacje głosowania na „tak” w sprawie członkostwa Norwegii w EU. Jednak członkostwo w EU nie jest obecnie kwestią aktualną. Dlatego też w naszym programie zapowiadamy, iż zagadnienia związane z członkostwem w EU staną się przedmiotem dalszych dyskusji na Zjeździe Krajowym”⁵⁹. Program z 2017 r. zawiera również nieobecne wcześniej, krytyczne sformułowania w odniesieniu do umowy o EOG. Do wcześniejszego sformułowania, iż EOG zapewnia Norwegii bezpieczeństwo dopisano akapit stwierdzający, że „przyczyniła się do powstania wielu nowych wyzwań, które wymagają zdecydowanego politycznego przeciwdziałania”⁶⁰.

Partia Komunistyczna (*Norges Kommunistiske Parti*) od samego początku debaty integracyjnej, czyli od lat 50. XX w. opowiadała się przeciwko pogłębianiu współpracy Norwegii ze strukturami europejskimi, zaś w momencie utworzenia EFTA w 1960 r. była jedyną, która wypowiadała się przeciwko obecności w tej organizacji. Partia była jednomyślnie przeciwko wejściu do WE podczas głosowania wniosku aplikacyjnego 28 kwietnia 1962 r. Norwescy komuniści łączyli kwestię wejścia do WE z obecnością w NATO, uznając obie formy integracji: militarną i ekonomiczną za przejaw ekspansywnych dążeń międzynarodowego kapitału⁶¹. W późniejszym czasie Partia Komunistyczna została zmarginalizowana, ustępując pola socjalistycznej lewicy. Nie tylko nie zmieniło to jej stanowiska wobec integracji europejskiej, ale zradykałizowała wcześniejszą niechętną postawę. UE razem z NATO, wciąż jest postrzegana jako narzędzie walki klas, zaś integracja jako strategia dla osiągnięcia celów kapitalizmu i imperializmu: „Przeciwstawianie się tej strategii to walka o pokój; To walka o narodową niezależność i niepodległość; To walka władzy ludu przeciw kapitalizmowi i militarystyce”⁶². Partia wspiera działalność ruchów społecznych przeciwnych członkostwu Norwegii w EU na przykład *Nei til EU*, pomimo faktu, że organizacja ta jest mocno powiązana z Partią Centrum. Sonda przeprowadzona wśród kandydatów partii, w związku z wyborami parlamentarnymi 2017 r., pokazała nie tylko negatywny stosunek do członkostwa w EU, ale również EOG. Wszyscy czterej kandydaci NKP⁶³ do parlamentu poparli ideę przeprowadzenia referendum w sprawie członkostwa w EOG, wyrażając przy tym opinię, iż bilateralne porozumienia handlowe winny zastąpić umowę o EOG⁶⁴.

Poprzedniczka **Socjalistycznej Partii Lewicy** (*Sosialistisk Venstreparti SV*) – Socjalistyczna Partia Ludowa (*Sosialistisk Folkeparti, SF*)⁶⁵ powstała w wyniku rozłamu w 1961 r. w szeregach DNA. Jednym z powodów

59 S. Ruud, K. Tjernshaugen, *Ap dropper å slå fast at partiet er for EU*, „Aftenposten”, 6.02.2017, <https://www.aftenposten.no/norge/politikk/i/EP7rK/Ap-dropper-a-sla-fast-at-partiet-er-for-EU> (dostęp: 22.07.2018).

60 Ibidem.

61 P. Radzikowski, *Partie komunistyczne krajów Europy Zachodniej wobec kapitalistycznej integracji gospodarczej i politycznej kontynentu (1957-1980)*, Śląski Instytut Naukowy, Katowice 1983, s. 107.

62 Prinsippogram for Norges Kommunistiske Parti, <https://www.nkp.no/politikk/prinsippogram> (dostęp: 28.09.2018).

63 Hugo Sandoval, Adrian Larsen, Runa Evensen, Kato Bjørkli

64 T. Vermes, M. Fremstad, *Hva mener stortingskandidatene i NKP om EU og EØS?* „ABC Nyheter” 09.08.2017, <https://www.abcnyheter.no/nyheter/politikk/2017/08/09/195322877/hva-mener-stortingskandidatene-i-nkp-om-eu-og-eos> (dostęp: 28.09.2018).

65 Nazwa została zmieniona w 1975 r.

rozłamu była kwestia integracji europejskiej⁶⁶, którą lewe skrzydło socjaldemokracji zdecydowanie odrzucało. Nowo wyłoniona partia głosowała w całości przeciwko wnioskowi o aplikację do Wspólnot w 28 kwietnia 1962 r. Wspólnotę postrzegała jako ucieleśnienie ekonomicznego kapitalizmu, uznając, że wejście w jej skład Norwegii podważy politykę pełnego zatrudnienia i państwa opiekuńczego⁶⁷. Socjalistyczną Partię Lewicy (SV) neutralizm i „międzynarodową solidarność” przetłumaczyła na opozycję wobec większości regionalnych porozumień. Stąd popieranie narodowych rozwiązań problemów międzynarodowych, odrzucenie zarówno militarnej, euroatlantyckiej integracji jak i europejskiej integracji ekonomicznej, lecz nie współpracy międzynarodowej jako takiej. W latach 60. XX SF nie odniosła większych sukcesów, co więcej – groziła jej marginalizacja. Czynnikiem, który spowodował jej odrodzenie okazał się kampania referendalna 1972 r. Wykorzystując rozterki DNA oraz jej wewnętrzne podziały SF – odwołując się do bezkompromisowego eurosceptycyzmu – przejęła część działaczy socjaldemokratów i część jej elektoratu⁶⁸.

W referendum 1994 r. SV opowiadała się przeciwko, choć nie agitowała otwarcie popierając „narodowy kompromis”. Cztery piąte jej wyborców nie poparło członkostwa, opowiadając się na „nie”. Program SV był zasadniczo anty-integracyjny, zapisano w nim postulat opuszczenia Europejskiej Obszaru Gospodarczego, choć w kręgach przywódczych partii od 2000 r. pojawiają się głosy wzywające do zmiany stanowiska w tej kwestii⁶⁹.

Założenie programowe partii dotyczące kwestii ewentualnego członkostwa pozostają niezmiennie. Sformułowania, które znalazły się w programie partii na lata 2015-2019 w niczym nie odbiegają od tych z poprzednich dekad: „Zagrożenia płynące z postanowień umowy EOG to imigracja zarobkowa odbywająca się na warunkach dogodnych jedynie dla pracodawców. Przez to uczciwi przedsiębiorcy przegrywają konkurencję z nieuczciwymi.”; „...liberalizm gospodarczy Unii Europejskiej oznacza wzmocnienie sił kapitalizmu kosztem związków zawodowych i innych sił przeciwnych UE”; „Unia Europejska podważa zasady demokracji wyciszając głos ludu. Norwegia poza UE to możliwość dowolnego kreowania walki o globalną sprawiedliwość”⁷⁰.

W takim świetle opinia lidera partii (od 2012 r.) Audun Lysbakkena stanowi naturalną konkluzję tez programowych SV: „...debata o akcesji do UE jest martwa, nie ma dla niej nawet politycznego klimatu, a jej kompletna nieaktualność winna być również przyczynkiem do debaty na temat umowy o EOG.”⁷¹. SV uznaje, że ewentualne procedowanie wniosku akcesyjnego winno być poprzedzone, wyrażoną w referendum, wolą większości Norwegów, ale dodatkowo legitymizowane większością trzech czwartych głosów Stortingu. „Twardy eurosceptycyzm” SV przejawia się nie tylko w jednoznacznym odrzuceniu idei członkostwa, ale również w postulatach zrewidowania dotychczasowych fundamentów relacji z UE, w tym EOG i umowy z Schengen. Co interesujące, SV opowiada się za koordynacją norweskiej i unijnej polityki imigracyjnej. Opowiada się m.in. za

66 Głównym jednak powodem rozłamu była kwestia członkostwa Norwegii w NATO, którą – podobnie jak komuniście, lewe skrzydło DNA łączyło z procesem integracji zachodniego świata kapitalistycznego.

67 S. Gstöhl, *op. cit.*, s. 110.

68 J. Olsen, *The Norwegian Socialist Left Party: Office-seekers in the Service of Policy?*, w: *Left Parties in National Governments*, red. J. Olsen, M. Koss, D. Hough, Palgrave-Macmillan, Basingstoke 2010, s. 19.

69 N. Sitter, *The Politics of Opposition and European Integration...*, s. 31; T. Midtbø, K. Hines, *The Referendum...*, s. 79.

70 SV Prinsippprogrammet 2015-2019, <https://www.sv.no/wp-content/uploads/2013/12/Prinsippprogram-2015-2019.pdf> (dostęp: 28.09.2018).

71 K. Tjernshaugen, SV vil vrake EØS-avtalen, „Aftenposten” 20.10.2012, <https://www.aftenposten.no/norge/politikk/i/WbvVd/SV-vil-vrake-EOS-avtalen>, (dostęp 28.09.2018).

systemem kwotowym i solidarną relokacją uchodźców⁷². Norwescy komentatorzy polityczni uznają to za rażący przejaw koniunkturalizmu i populizmu w antyeuropejskiej retoryce partii⁷³.

Centrum

Trzy partie, będące sukcesorkami dziewiętnasto-wiecznej lewicy, Liberałowie, Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna, oraz neo-agrarna Partia Centrum stanowią opozycję wobec elit Oslo w takim samym stopniu jak wobec lewicowych i prawicowych partii wyborczych. Bronią one kulturowych i ekonomicznych interesów „obudowanych” narodową retoryką.

Partia Liberalna (*Venstre*, V) jest najstarszą norweską partią o charakterze socjal-liberalnym. Początkowo (w latach 50 XX w.) była przeciwna wchodzeniu do Wspólnot. W późniejszym czasie wyraźnie się w tej kwestii podzieliła, co ukazało już głosowanie nad wnioskiem o członkostwo 28 kwietnia 1962 r. W trakcie debaty nad ponowną aplikacją w lipcu 1967 r. partia opowiedziała się za złożeniem wniosku o członkostwo. Już wówczas, tak jak i na początku lat 70. podczas kolejnej aplikacji, ukazał się ostry wewnętrzny podział w kwestii europejskiej. W trakcie negocjacji 1970-1972, jako współrządzająca partia, *Venstre* pozostała podzielona, co przyczyniło się do upadku rządu w 1971 r. Z kolei po, przegranym przez zwolenników wejścia do Wspólnot, referendum 1972 r. partia podzieliła się w kwestii udziału w eurosceptycznej koalicji wraz z chadekami i Partią Centrum. Decyzja władz o wejściu do koalicji, pociągnęła za sobą rozłam i utworzenia nowej formacji, proeuropejskiej Nowej Partii Ludowej (*Det Nye Folkepartiet*, DNF)⁷⁴. Po rozłamie większa część partii pozostała eurosceptyczna. Jej program w kwestii europejskiej pozostał jednak niesprecyzowany, mglisty, akcentując jednak konieczność zachowania dystansu wobec Wspólnot. W latach 90. XX w. partię dosięgnął głęboki kryzys, nie weszła do parlamentu w 1994 i 1998 r., co spowodowało, że jej wpływ tak na scenę polityczną, jak i społeczeństwo był marginalny. W 2002 r. – jako partia współrządzająca – Liberałowie opowiadali się przeciw integracji. Umiarkowane stanowisko zajmowali w kwestii przyjęcia niektórych europejskich rozwiązań prawnych w ramach Europejskiej Przestrzeni Gospodarczej. Po wyborach 2005 i 2009 r. popierali utrzymanie *status quo* Norwegii, co oznaczało sprzeciw wobec wejścia do UE, ale pozostanie w EOG⁷⁵. Taką postawę można określić – za Paulem Taggartem i Alekssem Szczerbiakiem – jako „miękki eurosceptycyzm”. Jej główną cechą była ambiwalencja. Z jednej strony – niechętna postawa suwerena stanowiła dla Liberałów przeszkodę nie do pominięcia. Z drugiej – w założeniach programowych uwypuklano konieczność pogłębiania międzynarodowej współpracy i ponadnarodowego zarządzania politycznego w globalizującym się świecie. *Venstre* za cel polityki zagranicznej Norwegii uznaje zbalansowanie między efektywnym zarządzaniem, demokratycznym współuczestnictwem i kontrolą a podstawową liberalną koncepcją nakazującą podejmowanie decyzji na poziomie najbliższym temu, którego te decyzje bezpośrednio dotyczą⁷⁶. Ten ostatni punkt zgodny jest zresztą z unijną zasadą subsydiarności.

72 P. Brandstrup, *Sosialistisk Venstreparti Europapolitikk*, „Europa bevegelsen” 31.07.2017, <http://www.europabevegelsen.no/sv-europapolitikk/> (dostęp 28.09.2018).

73 H. Nordby Lunde, *Farvel solidaritet, Lysbakken?*, „Dagbladet” 09.03.2018, <https://www.dagbladet.no/kultur/farvel-solidaritet-lysbakken/69589078>, (dostęp: 28.09.2018).

74 S. Gstöhl, op. cit., s. 103, 113, 137.

75 N. Sitter, *Europe and the Norwegian general election of 14 September 2009...*, s. 2.

76 EU., 2.06.2009, <https://www.venstre.no/artikkel/2009/06/02/eu/> (dostęp : 14.06.2018).

Obecny, wyrażony w najnowszym programie oraz deklaracjach, stosunek partii wobec integracji europejskiej, cechuje coraz bardziej „pozytywny dystans”. Nie zmieniła ona swojego stosunku wobec członkostwa, podkreślając jednak, że taka opcja jest możliwa pod warunkiem wcześniejszego pozytywnego wyniku głosowań w referendum oraz w Stortingu⁷⁷. Co interesujące, *Venstre* opowiada się za rozwijaniem współpracy z UE w ramach już istniejących porozumień, w tym przede wszystkim EOG. Szczególny nacisk kładzie przy tym na kwestie ochrony środowiska i imigracji. Partia opowiada się również za stworzeniem nowych instytucji na poziomie europejskim (z czynnym udziałem Norwegii), np. instytucji kontroli finansowej⁷⁸.

Tego typu inicjatywy mogą świadczyć, że w partii dochodzi do przewartościowania postaw w kierunku proeuropejskim. Świadczy o tym również coraz częściej i otwarcie artykułowane poparcie dla integracji z UE w szeregach partyjnej młodzieżówki⁷⁹. Właśnie w tym środowisku formułowane są opinie, że jeżeli dojdzie do zmiany pokoleniowej to za 10 lat *Venstre* stanie się partią jednoznacznie proeuropejską, to znaczy otwarcie opowiadającą się za członkostwem w UE⁸⁰.

U początków procesów integracyjnych **Chrześcijańska Partia Ludowa** (*Kristelig Folkeparti* KrF) utrzymała umiarkowanie pozytywną postawę wobec członkostwa we WE. Podobnie jak Liberalowie, ostrożnie przychylali się również do akceptacji obecności Norwegii w Europejskim Obszarze Ekonomicznym⁸¹. Podział ujawnił się w trakcie głosowania nad złożeniem wniosku o członkostwo we Wspólnocie, przeprowadzonym 28 kwietnia 1962 r.⁸² Wątpliwości chadeków brały się z obawy, że wejście do Wspólnoty spowoduje nadmierną eksploatację przez zagraniczne firmy norweskich surowców naturalnych, oraz zmusi do zmiany polityki protekcyjnej wobec rolnictwa i rybołówstwa, jak również zmiany restrykcyjnej polityki antyalkoholowej. Punkt ciężkości przesunął się coraz wyraźniej na stronę przeciwników integracji, w latach 70. XX w. czyniąc z KrF partię przeciwną członkostwu. Punktem kulminacyjnym tego procesu było referendum 1972 r. Po dymisji rządu laburzystowskiego, KrF zdecydowała się wejść w skład nowej anty-integracyjnej koalicji rządowej⁸³, zaś na czele nowego rządu stanął lider Chrześcijańskiej Demokracji Lars Korvald⁸⁴.

77 Mer europeisk samarbeid, Venstre, <https://www.venstre.no/tema/internasjonalt/mer-europeisk-samarbeid/>, (dostęp: 5.07.2018).

78 Venstre støtter felles europeisk finanstilsyn, Venstre, 13.06.2016, <https://www.venstre.no/artikkel/2016/06/13/venstre-stotter-felles-europeisk-finanstilsyn/> (dostęp: 28.07.2018).

79 E. Taugbøl, Einaste EU-tilhengar i Telemark?, 24.08.2017, <https://www.venstre.no/artikkel/2017/08/24/einaste-eu-tilhengar-telemark/> (dostęp: 23.09.2018).

80 G. Melby, S. Rotevatn, Venstres «kronprinspar»: Om ti år er Venstre for EU, sykelønnsordningen redusert, og foreldrepermisjonen er todelt, rozm. A. B. Johnsen, M. Melgård, „VG”, 2.04.17, <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/1a26X/venstres-kronprinspar-om-ti-aar-er-venstre-for-eu-sykeloennsordningen-reduisert-og-foreldrepermisjonen-er-todelt>, (dostęp 20.07.2018).

81 N. Sitter, *The Politics of Opposition and European Integration...*, s. 30.

82 B. F. Nelsen, J. L. Guth, *Religion and the Struggle for European Union : Confessional Culture and the Limits of Integration*, Georgetown University Press, Washington 2015, s. 243.

83 Tworzące koalicję mniejszościową trzy partie: KrF, Partia Centrum oraz Liberalowie posiadały łącznie tylko 39 w 150 Stortingu.

84 History, Krestelig Folkeparti, <https://www.krf.no/politikk/in-other-languages/> (dostęp: 23.05.2018); O. Garvik, Lars Korvald, w: *Store Norske Leksikon*, https://snl.no/Lars_Korvald, (dostęp 29.09.2018).

Dwadzieścia lat później – w referendum 1994 r. KrF opowiedziała się już jednoznacznie przeciwko członkostwu w UE⁸⁵. W partii nie brakowało jednak zwolenników zbliżenia z Unią (choć znajdowali się w zdecydowanej mniejszości), stąd też władze KrF przyjęły kompromisowy kurs wspierając podpisanie umowy w sprawie EOG⁸⁶. Od tego czasu KrF stoi na stanowisku utrzymania *status quo*: akceptuje ograniczony poziom integracji, której podstawę stanowi EOG, ale jednocześnie jest przeciwko wejściu do UE.

Program partii przyjęty na wybory 2017 r. (bardzo niefortunne dla partii⁸⁷) w pełni potwierdził tę linię. W rozdziale poświęconym polityce europejskiej wyartykułowano stanowcze „nie” dla członkostwa Norwegii w UE. Odrzucono jednocześnie – podnoszony przez „twardych eurosceptyków” – postulat przeprowadzenia referendum w sprawie wyjścia z EOG. KrF uznaje bowiem EOG za najbardziej optymalną i konieczną dla realizacji norweskich interesów handlowych formę współpracy, która nie może zostać skutecznie zastąpiona porozumieniami dwustronnymi (co postulowały inne partie eurosceptyczne)⁸⁸. Zasadniczo zatem KrF opowiada się za utrzymaniem status quo, które uznaje za wystarczający poziom integracji z UE, zapewniający dostęp do wspólnotowego rynku, współpracę w dziedzinie nauki i badań przy jednoczesnym zachowaniu suwerenności podejmowania decyzji strategicznych z punktu widzenia interesu narodowego. Motywując swój sprzeciw wobec wejścia do UE partia wskazuje na zagrożenia utraty kontroli nad polityką wewnętrzną i zagraniczną. W tym kontekście szczególnie mocno podkreślono newralgiczny charakter polityki rolnej i rybołówstwa⁸⁹.

Partia Centrum (*Senterpartiet*, Sp) była od samego początku debaty europejskiej konsekwentną przeciwniczką członkostwa we Wspólnotach. Agrarne i nacjonalistyczne korzenie partii warunkowały jej szczególne wyczulenie na kwestie ochrony rodzimego rolnictwa oraz zagrożeń dla tożsamości narodowej. Rolnictwo – jako że prosperowało w szczególnie trudnych warunkach geograficznych i klimatycznych – nie miało szans w konkurencji z rolnictwem większości pozostałych państw Europy. W 1960 r. partia poparła współtworzenie przez Norwęgę EFTA, uznając, że pozostanie poza organizacją, do której należą najistotniejsi partnerzy handlowi i sojusznicy polityczni (Wielka Brytania) groziłoby izolacją.

Sp nie była jednak skłonna podążyć za sojusznikami, gdy ci – idąc za Wielką Brytanią – wnioskowali o członkostwo we Wspólnotach. W trakcie głosowania w Stortingu 28 kwietnia 1962 r. partia jednomyślnie opowiedziała się przeciwko wnioskowi o członkostwo. Sp zgłosiło alternatywną propozycję zawarcia jedynie układu stowarzyszeniowego z WE, ale uzyskała ona akceptację jedynie 38 deputowanych (w tym przede wszystkim członków SP)⁹⁰. Jej negatywne stanowisko brało się z obaw o norweskie rybołówstwo, rolnictwo, złoża naturalne, oraz o potencjalną konieczność złagodzenia polityki antyalkoholowej. Już jednak następne głosowanie ujawniło podziały – w lipcu 1967 r. część parlamentarzystów Sp poparła złożenie wniosku o członkostwo. Cztery lata później, pomimo że partia współtworzyła koalicję rządową – Sp opowiedziała się przeciwko człon-

85 T. Midtbø, K. Hines, *The Referendum...*, s. 79.

86 O. Garvik, K. A. Tvedt, *Kriestelig Folkeparti*, w: *Store Norske Leksikon*, https://snl.no/Kriestelig_Folkeparti (dostęp: 29.09.2018).

87 KrF uzyskała w nich jedynie 4,2 procent głosów, które przełożyły się na 8 mandatów, Tall for hele Norge Stortingsvalg 2017, <https://valgresultat.no/?type=st&year=2017>, (dostęp: 29.09.2018).

88 Nei til EU, <https://www.krf.no/politikk/krf-har-svart/nei-til-eu/>, (dostęp 29.09.2018).

89 Det handlar om menneske. KrF sitt stortingsprogram 2017-2021. Vedtatt på landsmøtet i Trondheim 27.-30 april 2017, s. 137-139. (program dostępny on-line: <https://www.krf.no/globalassets/vedlegg/politiske-dokumenter/politisk-program/stortingsprogram-krf-2017-2021.pdf>).

90 M. Grzybowski, *op. cit.*, s. 132.

kostwu⁹¹. Doprowadziło to do kryzysu rządowego i dymisji premiera Bortena (Sp). Dymisja była częściowo skutkiem wycieku tajnego raportu „O pozycji Norwegii w kreowaniu polityki rolnej w ramach WE”. Raport, którego omówienie opublikowano 19 lutego 1971 r. na łamach dziennika „Dagbladet”, stał się przyczynkiem do szerokiej debaty publicznej na temat pozycji Norwegii po ewentualnym wejściu do WE. Raport przedstawiał negatywny stosunek członków Komisji Europejskiej do szczególnego traktowania norweskiego rolnictwa i rybołówstwa⁹². Dla Sp, z powodów elektoralnych, kwestie rolnictwa i rybołówstwa były absolutnie priorytetowe. Raport wzmógł obawy nie tylko wyborców Sp, ale przyczynił się również do fermentu w samej partii przyczyniając się do utrwalenia i usztywnienia jej eurosceptycznego oblicza. W okresie walki referendalnej 1972 r. Sp jednoznacznie i zdecydowanie wypowiedziała się przeciwko członkostwu we Wspólnotach.

SP podnosiła również zasadnicze zarzuty pod adresem EOG, a zwłaszcza trybowi podpisania umowy o wejściu w jej skład Norwegii. Partia domagała się w tej sprawie referendum. Kwestia ta stała się przyczyną kryzysu rządowego i upadku centro-prawicowego gabinetu, po tym, gdy Sp odmówiła w 1990 poparcia udziału Norwegii w EOG⁹³.

Konsekwentna antyeuropejska postawa stała się jednym z głównych powodów sukcesów politycznych partii. W wyborach 1993 r., zdobyła 16,7% (32 mandaty), stając się drugą co do wielkości siłą polityczną⁹⁴. Partia stanowiła również trzon opozycji antyeuropejskiej w trakcie referendum 1994 r. Anne E. Lahnstein była jednym z liderów ruchu społecznego „Nie dla UE” (*Neil till EU*). Lahnstein, publicznie wyrażała obawy, iż wejście Norwegii do UE „jako nowego bloku militarnego” zaogni jej relacje z Rosją⁹⁵.

Dwie następane dekady w niczym nie zmieniły antyintegracyjnego programu partii, która z eurosceptycyzmu i populizmu czyniła coraz istotniejsze elementy swej tożsamości.

W programie partyjnym przyjętym na lata 2017-2021 stosunek do EOG i EU pozostał niezmiennie negatywny. Zapisano w nim m.in.: „Jesteśmy przeciwnikami oddania władzy organom ponadnarodowym ponieważ wtedy norwescy wyborcy utracą wpływ na to, kto nimi rządzi. Dlatego jesteśmy przeciwnikami członkostwa zarówno w EOG jak i w UE. Członkostwo w EOG zagraża demokracji a rozbudowana biurokracja i system prawny doprowadzą do zniszczenia doskonale funkcjonującego norweskiego modelu”⁹⁶. Sp opowiada się nie tylko przeciwko ewentualnemu pogłębieniu współpracy z UE, ale za wycofaniem Norwegii z większości obecnych płaszczyzn integracji: wyjściem ze strefy Schengen oraz wprowadzeniem kontroli granicznych, za rozwiązaniem umowy o EOG i zastąpieniem jej bilateralnymi umowami handlowymi⁹⁷.

Z Sp mocno związana *Nie dla EU*, ruch społeczny, który powstał na początku lat 90 pod ówczesną nazwą *Nei til EF* (Nie dla WE). Wraz powstaniem UE zmieniła nazwę. Od 1990 r. traktowana jako organizacja

91 S. Gstöhl, *op. cit.*, s. 103, 110, 113, 137.

92 A. Aarvelta, *EF-saken og Bortenregjeringens fall, 1965–71*, NTNU Det skapende universitet, Trondheim 2013, s. 51.

93 L. Miles, *op. cit.*, s. 63; B. Leruth, *Differentiated Integration and the Nordic States: the Case of Norway*, „ISL Working Paper” 2013, nr 2, s. 22.

94 N. Gurfinkiel, *Ropa czy Europa*, „Rzeczpospolita” 19.10.1993.

95 N. Gurfinkel, *Bezpieczniej w Unii*, „Rzeczpospolita” 30.08.1994.

96 Vi tek heile Noreg i bruk, Prinsipp- og handlingsprogram 2017-2021, Sp – nær folk, Senterpartiet, 2017, s. 7, program dostępny również on-line na stronach Partii Centrum: <https://www.sentrerpartiet.no> (dostęp: 29.09.2018).

97 EU og EØS, Senterpartiet er opptatt av at Norge skal ha muligheten til..., <https://www.senterpartiet.no/politikk/politisk-sak/eu-og-eos> (dostęp: 29.09.2018).

o zasięgu krajowym, ze strukturami regionalnymi i lokalnymi, oraz corocznymi Walnymi Zjazdami. Organizacja określa liczbę swoich członków na około 140 tysięcy. Przewodnicząca ruchu Kathrine Kleveland, która w 2017 r., kandydowała do parlamentu z ramienia partii Centrum (Senterpartiet).

Prawica

Norwescy **Konserwatyści** (*Høyre H*) w latach 50 nie opowiadali się jeszcze otwarcie za integracją z powstającymi strukturami europejskim. Popierali jednak utworzenie europejskiej strefy wolnego handlu, wskazując, że może to mieć pozytywny wpływ na politykę norweską, przyczyniając się do realizacji wartości liberalnych⁹⁸. W 1960 r. zdecydowanie poparli akcesję Norwegii do EFTA, zaś wraz z pierwszą aplikacją Wielkiej Brytanii w 1961 r. uznali za konieczne włącznie Norwegii w ramy wspólnego rynku⁹⁹. Jako jedyna partia w Stortingu w całości poparła złożenie wniosku o członkostwo, głosowanego 28 kwietnia 1962 r. Jako jedyna partia konserwatyści utrzymali względną jedność w kwestii poparcia wniosku o członkostwo w 1972 r. Podobnie, jednoznacznie proeuropejskie stanowisko utrzymali również w późniejszym czasie, stanowiąc trzon proeuropejskiej kampanii w referendum 1994 r.¹⁰⁰

Po przegranym referendum, choć stosunek Konserwatystów do członkostwa pozostał pozytywny, partia zmuszona była wyciszyć tę kwestię w swoim programie. Zawarta w 2001 r. koalicja z Chrześcijańską Partią Ludową i Liberalami zawierała tzw. „klauzulę samobójstwa”, mówiącą, że jeśli integracja europejska stanie się w trakcie wspólnych rządów istotna, koalicja zostanie zerwana. Zmusiło to więc partie członkowskie koalicji do milczenia w kwestii integracji europejskiej¹⁰¹. Taka strategia wywołała jednak w partii poważne napięcia: przeważający w partii zwolennicy integracji, argumentowali, że jest to sprzeczne z pryncypiami programowymi. W tym czasie (2003/2004) ponad 40% członków elity partyjnej była czynnie zaangażowana w różnego rodzaju inicjatywy prointegracyjne¹⁰². Otwarte promowanie wejścia do UE uznano jednakże za zbyt ryzykowne wobec dalekiej ambiwalencji ogółu Norwegów. Korekta strategii europejskiej zwierzała dwa główne punkty. Po pierwsze – co uwidoczniło się już w kampanii wyborczej 2009 r. – partia wykluczyła wejście w koalicję z ugrupowaniami eurosceptycznymi¹⁰³. Po drugie, optowała za formułą „integracji bez członkostwa”. Polegała ona na harmonizowaniu lub wprost implementowaniu poszczególnych polityk zgodnie z rozwiązaniami UE. Doskonałym przykładem jest tu polityka klimatyczna realizowana przez rząd Erny Solberg. W Białej Księdze przyjętej w 2015 r. zadeklarowano redukcję gazów cieplarnianych o 40% do 2030 – co jak jednoznacznie podkreślono jest zgodne z decyzjami podjętymi na poziomie UE¹⁰⁴.

Norweska **Partia Postępu** (*Fremskrittspartiet* FrP) powstała przed wyborami parlamentarnymi 1973 r. zapożyczając nazwę od swej duńskiej odpowiedniczki. Swoje pryncypia ideowe i programowe oparła na wartościach liberalnych (zwłaszcza poparcie dla gospodarki wolnorynkowej) oraz populistycznej retoryce. FrP,

98 S. Gstöhl, *Reluctant Europeans...*, s. 72.

99 N. Sitter, *The Politics of Opposition and European Integration...*, s. 29.

100 T. Midtbø, K. Hines, *The Referendum...*, s. 79.

101 N. Sitter, *Norway's Storting election of September 2005...*, s. 579.

102 E. Haugsgjerd Allern, *Political Parties and Interest Groups in Norway*, ECPR Press, Wivenhoe Park 2010, s. 156.

103 N. Sitter, *Europe and the Norwegian general election of 14 September 2009...*, s. 6.

104 K. Dośpiał-Borysiak, *Problemy zrównoważonego rozwoju w programach norweskich partii politycznych*, „Zeszyty naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i Zarządzanie” 2017, z. 104, s. 181-182.

inaczej niż zachodnio-europejskie partie populistyczne, nie przyjęła jednak eurosceptycznego profilu. Co interesujące, działo się tak pomimo, że początkowo przyjęła antyestablishmentowy charakter¹⁰⁵.

Partia Postępu była podzielona w kwestii europejskiej, choć w referendum 1994 r. wypowiedziała się za członkostwem w UE (pod hasłem „Tak dla UE, nie dla Unii”). Pod koniec XX i na początku XXI w. jej program stał się dwuznaczny w kwestii europejskiej: partia unikała otwartych deklaracji. Od 1997 r. FrP weszła do politycznego *mainstreamu* co wiązało się z jej postępującym umiarkowaniem w większości kwestii, w tym przede wszystkim ekonomicznych. Największy sukces zanotowała w wyborach 2009 r. uzyskując 22,9% poparcia oraz 41 mandatów. Choć w kolejnych wyborach straciła aż 12 z nich, to jednak, z uwagi na arytmetykę wyborczą, współtworzyła z Partią Konserwatywną mniejszościowy rząd Erny Solberg¹⁰⁶. W kwestii europejskiej FrP pozostała ambiwalentna, zwykle unikająca otwartego stanowiska, co jej liderzy określają mianem „neutralności”.

Owa ambiwalencja wynika zarówno z powodów wyborczych (podział w elektoracie) jak i programowych. Jako partia libertariańska odwołuje się do wolności jako podstawowej wartości. Akcentuje przy tym trzy aspekty, które prowadzą do odmiennych interpretacji relacji z UE. Po pierwsze, podkreśla – charakterystyczny dla realistycznego ujęcia stosunków międzynarodowych prymat interesu narodowego („Norweska polityka zagraniczna powinna koncentrować się przede wszystkim na realizacji norweskich interesów”). Ten element zbliża FrP do partii nacjonalistycznych, a przez to zwiększa wątpliwości partii wobec członkostwa w UE. Po drugie, partia bardzo mocno akcentuje konieczność utrzymania a nawet pogłębienia mechanizmów wolnego handlu – to skłania FrP do akceptacji ekonomicznej płaszczyzny integracji europejskiej. Po trzecie, co jest charakterystyczne dla populistów, partia w kwestii europejskiej podkreśla prywatny woli narodu. W swym programie rezygnuje z opowiedzenia się za lub przeciw członkostwu w UE, stwierdzając, że taką decyzję w sposób wiążący może podjąć jedynie naród w referendum¹⁰⁷. Ten czynnik skłania do kunktatorstwa i unikania klarownego stanowiska.

Tabela 4. Stosunek norweskich partii politycznych wobec integracji europejskiej w latach 1961-2017 (w latach wyborczych)

	1961	1965	1969	1973	1977	1981	1985	1989	1993	1997	2001	2005	2009	2013	2017
SF/SV	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg
DNA	Amb	Pro	Pro	Pro	Pro	Pro	Pro	Pro	Pro	Pro	Pro	SQ	SQ	SQ	SQ
Sp	Amb	Amb	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg
V	Pro	Pro	Amb	Amb	Amb	Neg	Neg	Neg	Neg	Neg	SQ	SQ	SQ	SQ	SQ
KF	Amb	Amb	Amb	Amb	Amb	Amb	Neg	Neg	Neg	SQ	SQ	SQ	SQ	SQ	SQ
H	Pro	Pro	Pro	Pro	Pro	Pro	Pro	Pro	Pro	Pro	Pro	SQ	SQ	SQ	SQ

105 J. G. Andersen, T. Bjørklund, *Structural Changes and New Cleavages: the Progress Parties in Denmark and Norway*, „Acta Sociologica” 1990, t. 33, nr 3, s. 198, 200.

106 J. Bjerkem, *The Norwegian Progress Party: an established populist party*, „European View” 2016, t. 15, nr 2, s. 237.

107 Fremskrittspatiet. Information in English, [wwwhttp://www.frp.no/english](http://www.frp.no/english) (dostęp: 14.06.2018).

FrP	----	----	----	Amb	Amb	Amb	Pro	Pro	Pro	SQ	SQ	SQ	Neg	Neg	Neg
-----	------	------	------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	----	----	----	-----	-----	-----

SV – Socjalistyczna Partia Lewicy; DNA – Partia Pracy; V – Partia Liberalna, KF – Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna, H – Norweska Partia Konserwatywna; FrP – Partia Postępu.

Neg – negatywna postawa, Amb. – Ambiwalentna postawa, SQ – status quo, 0 – brak opinii, Pro – przychylny stosunek.

Źródło: Oprac. własne na podst. N. Sitter, *The European Question and the Norwegian Party System since 1961: The Freezing of a Modern Cleavage or Contingent Opposition?*, w: *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*, t. 1, Case Studies and Country Surveys, red. A. Szczerbiak, P. Taggart, Oxford University Press, Oxford 2008, s. 331; B. Leruth, *Differentiated Integration and the Nordic States: the Case of Norway*, „ISL Working Paper” 2013, nr 2, s. 21. oraz pozostałej literatury – patrz rozdział Partie polityczne.

DOKTRYNA INTEGRACYJNA

Doktryna integracyjna stanowi syntezę programu i praktyki kolejnych rządów, które uznają określony, wspólny zrzęb pryncypiów odnoszących się do procesu integracji europejskiej. Spójność takich koncepcji jest wystawiona na próbę różnicami poglądów na integrację charakteryzującymi zmieniające się u steru władzy partie polityczne jak również przez zmieniające się otoczenie międzynarodowe. W Norwegii – o czym była już mowa – rządzące partie polityczne cechowały się istotnymi różnicami w zakresie postrzegania kwestii integracji europejskiej. Różnice te były pogłębiane za sprawą dynamicznie zmieniającego się otoczenia międzynarodowego. Można spotkać się z opinią, że czynniki wewnętrzne nie sprzyjały integracji Norwegii ze WE/UE, zaś czynniki międzynarodowe wręcz ją wymuszały¹⁰⁸. To oczywiste uproszczenie. Rolę dominującego *veto player* w procesie integracji europejskiej okazało się spełniać społeczeństwo, które ujawniło swoje preferencje w dwóch kolejnych referendach, a potwierdza w cyklicznych badaniach opinii publicznej. Pamiętać jednakże należy, że w obu referendach chodziło o niewielką większość społeczeństwa a nie ogół obywateli. Ponadto, przy całej skali podziałów, partie polityczne potrafiły wypracować określony kształt kompromisu europejskiego, który stawał się stabilną podstawą polityki kolejnych gabinetów rządowych. Z drugiej strony, uznając czynniki ekonomiczne za główną siłę sprawczą tendencji prointegracyjnych należy pamiętać, że straciły swój absolutny wydźwięk wraz odkryciem i eksploatacją złóż ropy i gazu. Norwegia stała się „szejkanatem północy” w dużej mierze mogąc polegać na własnych zasobach surowcowych, a zatem i finansowych. Ale i ten faktor został świadomie pomniejszony przez elity władzy celem uniknięcia tzw. „choroby holenderskiej”¹⁰⁹. Co więcej, integracja europejska pozostała gwarantem zdrowych, konkurencyjnych relacji ekonomicznych Norwegii, zakorzenionych w relacjach gospodarczych Europy.

108 M. Sæter, *Norway and the European Union: domestic debate versus external reality*, w: *The European Union and the Nordic Countries*, red. L. Miles, Routledge, London 1996, s. 134; S. Gstöhl, *Scandinavia and Switzerland: small, successful and stubborn towards the EU*, „Journal of European Public Policy” 2002, t. 9, nr 4, s. 530.

109 Choroba holenderska (*Dutch disease*) to zjawisko, cechujące się dopływem „taniego pieniądza” do gospodarki, pochodzącego najczęściej z nowoodkrytych złóż zasobów naturalnych. Powoduje to spadek nakładów inwestycyjnych w bardziej innowacyjnych gałęziach gospodarki, a w konsekwencji pogorszeniem się dynamiki rozwoju całej gospodarki.

W latach 50. i 60. XX w. doktryna integracyjna Norwegii kształtowała się pod przemożnym wpływem związków z innymi państwami nordyckimi oraz z Wielką Brytanią. Decydowały o tym więzy ekonomiczne oraz wspólna idea relacji międzynarodowych, tak w wymiarze politycznym jak i ekonomicznym. To też powodowało, że Oslo nie brało pod uwagę udział w EWWiS. Jednocześnie kolejne aplikacje brytyjskie pociągały za sobą wnioski o członkostwo Norwegii, tak jak odrzucenie wniosków Londynu skutkowało wycofaniem aplikacji norweskich. Trzecia, tym razem zakończona sukcesem, aplikacja brytyjska pociągnęła – również po raz trzeci – wniosek Norwegów. Referendum 1972 r. całkowicie zdewastowało założenia partii rządzących i ich nową koncepcją integracyjną opartą na członkostwie we Wspólnotach.

Od tego czasu można mówić, że podstawą doktryny integracyjnej Norwegii stała się idea „integracji bez członkostwa”. Próbę rewizji tej koncepcji podjęto w połowie lat 90. ponownie forsując wniosek członkowski. Jednakże jego zablokowanie w referendum 1994 r. spowodowało powrót na tory dotychczasowej polityki. W swej istocie „integracja bez członkostwa” oznacza możliwie daleką i pogłębioną kooperację, przy jednoczesnym utrzymaniu formalnego statusu państwa „zewnętrznego”. Co ważne dynamika relacji europejskich powoduje, że doktryna ta jest realizowana niezależnie od rządzącej opcji oraz deklaracji partii na etapie przedwyborczym. Za ilustrację tego zjawiska niech posłuży sytuacja jaka zaistniała po wyborach 1997 r. W utworzonym w październiku, przez trzy eurosceptyczne centroprawicowe partie, mniejszościowym rządzie Kjell Magne Bondevika tekę ministra spraw zagranicznych powierzono Knutowi Vollebaekowi, zwolennikowi przystąpienia Norwegii do UE. Taka sytuacja była spowodowana zarówno presją czynników zewnętrznych jak i proeuropejskich ugrupowań opozycyjnych, które zdolne były szachować rząd, za którym w parlamencie stało jedynie 42 deputowanych (z 165 ogółu członków Stortingu). W konsekwencji eurosceptyczny (biorąc pod uwagę programy tworzących go partii) rząd Bodevika musiał realizować umiarkowanie proeuropejską politykę zagraniczną¹¹⁰.

Współczesna doktryna integracyjna, w najbardziej aktualnej formie określona w dokumencie rządu premier Erny Solberg na lata 2018-2021, stanowi w prostej linii kontynuację wcześniej ukształtowanej strategii, poszerzona jednak o nowe – wynikające z dynamiki procesów integracyjnych oraz sytuacji międzynarodowej – elementy. Bazuje ona na trzech elementach:

- 1) rozwój dialogu i koordynacji działań z UE;
- 2) wzmocnienie praktycznej kooperacji z UE;
- 3) promocja inicjatyw korzystnych dla norweskiego przemysłu obronnego¹¹¹.

Owe priorytety można rozpisnąć na trzy główne pola kooperacji: ekonomiczną, obronną, oraz kontroli i zabezpieczenia granic. To one bowiem najpełniej uzasadniają status Norwegii jako „quasi-członka UE”, „członka klasy B” czy „najmocniej zintegrowanego *outsidera*”¹¹².

110 P. Cegielski, *Minister, co lubi Europę*, „Gazeta Wyborcza” 17.10.1997, s. 10-11.

111 Norway in Europe. The Norwegian Government's strategy for cooperation with the EU 2018-2021, Norwegian Ministry of Foreign Affairs, 9.05.2018, s. 6. (dostępne on-line: https://www.regjeringen.no/en/dokumenter/eu_strategy/id2600561/ (dostęp: 15.06.2018).

112 F. Schimmelfennig, *Circles and Hemispheres. Differentiated integration in and beyond the European Union*, Paper presented at Swiss Political Science Association conference 2012, Lucerne; Ch. Hillon, *Integrating an outsider. An EU perspective on relations with Norway*, „Europautredningen. Utvalget for utredning av Norges avtaler med EU” 2011, rapport 16, August, s. 8;

Główną płaszczyzną integracji Norwegii z UE pozostaje jest sfera ekonomiczna. Instytucjonalną jej nadbudową jest EOG. Oprócz tego fundamentu, Norwegia spleciona jest dziesiątkami (a nawet setkami) mniejszych i większych porozumień o charakterze wielostronnym i bilateralnym. Debata nad pogłębianiem współpracy ze Wspólnotami, a okresowo również nad członkostwem, była paralelna do pogłębiających się ekonomicznych związków Norwegii ze Wspólnotami.

Sfera ekonomiczna

Po wejściu do Wspólnot Wielkiej Brytanii, Danii i Irlandii, EFTA z wolna stawała się tworem kadłubowym o ograniczonym potencjale. W 1977 r., na mocy porozumienia pomiędzy oboma organizacjami, zniesiono cła na artykuły przemysłowe pomiędzy EFTA i Wspólnotami. W 1984 r. obie strony porozumiały się w kwestii utworzenia „Europejskiej Przestrzeni Ekonomicznej”, jednakże wcielenie tego planu w życie przeciągnęło się o dekadę¹¹³. Dopełnienie na mocy Jednolitego Aktu Europejskiego (1987 r.) wspólnego rynku, stało się zachętą dla Norwegii do skoordynowania swego prawodawstwa ze wspólnotowym. Jako, że dotychczasowe porozumienia o wolnym handlu okazały się niewystarczające, rząd Norwegii zaproponował większą koordynację prawodawstwa krajowego ze wspólnotowym w zakresie handlowych ograniczeń pozataryfowych. Debata w tej kwestii przeprowadzona w Storingu w czerwcu 1988 r. ukazała, że wszystkie partie rozumieją konieczność takich dostosowań¹¹⁴. Odkrycie złóż ropy naftowej i gazu w latach 80. jeszcze bardziej uzależniło norweski eksport od wspólnotowych, a następnie unijnych rynków zbytu¹¹⁵. Trend ten został jeszcze bardziej pogłębiony wraz z wejściem do UE Szwecji, Finlandii i Austrii w 1995 r. Pod koniec drugiej dekady XXI w. niemal 80% norweskiego eksportu skierowane było na rynki UE, a jednocześnie 60% importu pochodziło z państw UE. Największym odbiorcą norweskich produktów były w tym czasie (2016 r.): Wielka Brytania (20,7%), Niemcy (14,25%) oraz Holandia (10,63). W zakresie importu, główni partnerzy Norwegii w UE to: Niemcy (11,97), Szwecja (11,92) oraz Dania (5,58)¹¹⁶.

EOG – choć jego powołaniu do życia towarzyszyła ostra polaryzacja polityczna (Partia Centrum i Partia Socjalistyczna domagały się referendum) – stał się jednym z fundamentów doktryny „integracji bez członkostwa”. Układ został sygnowany 2 maja 1992 r., zaakceptowany w październiku przez Storting większością 130 głosów (35 przeciw), a wszedł w życie 1 stycznia 1994 r. Członkami zostały wszystkie ówczesne państwa UE oraz 5 państw EFTA (Austria, Finlandia, Islandia, Norwegia oraz Szwecja)¹¹⁷. EOG objął nie tylko porozumienia o wolnym handlu, ale również kwestie współpracy naukowej, transport, komunikację, czy ochronę środowiska. Porozumienie zagwarantowało udział państw EFTA w czterech swobodach obowiązujących na

113 A. Boryczka-Cichy, *Norwegia a kwestia integracji ze strukturami Unii Europejskiej*, „Studia Ekonomiczne” 2012, nr 123, s. 244.

114 S. Gstöhl, *The Nordic countries and the European Economic Area (EEA)*, w: *The European Union and the Nordic Countries*, red. L. Miles, Routledge, London 1996, s. 50.

115 Norwegia stała się jednocześnie kluczowym elementem w koncepcjach rozwoju europejskiej polityki energetycznej. Stanowi ona najbliższe, najbezpieczniejsze i najbardziej „europejskie” źródło dostaw gazu, państwo, które fundamentem dla planów dywersyfikacji gazu z Rosji, K. Dośpiał-Borysiak, *Polityka Norwegii w regionie dalekiej północy – konsekwencje dla Unii Europejskiej*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2016, t. 50, s. 114.

116 Norway Product exports and imports By Country and Region 2016, World Bank, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/NOR/Year/2016/TradeFlow/EXPIMP/Partner/ALL/Product/Total> (dostęp: 15.09.2018).

117 K. Dośpiał-Borysiak, *Państwa nordyckie a Unia Europejska*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2007, s. 100-101.

obszarze Unii, uzgadnianie systemu zasad zabezpieczających wolną konkurencję oraz wzmocnienie współpracy w takich dziedzinach jak badania i rozwój, edukacja, ochrona środowiska oraz polityka społeczna¹¹⁸. Wprowadzenie w życie EOG ujawniło jednocześnie główny dylemat tego modelu integracji, który okazał się uniwersalnym dylematem całej norweskiej doktryny integracyjnej. Związane to było z jednostronnością przyjmowania europejskich rozwiązań prawnych przez Norwegię przy ograniczonym wpływie na ich powstanie i kształt¹¹⁹.

EOG pozostaje porozumieniem elastycznym, a nawet „ramowym”, w ramach którego realnie zawieranych jest szereg porozumień szczegółowych. W styczniu 1999 r. wszedł w życie Aneks I do układu o EOG, który rozszerzał zakres obowiązywania unijnego prawodawstwa na inne dziedziny takie jak: standardy sanitarne i weterynaria, co w konsekwencji doprowadziło do zniesienia kontroli produktów rolnych na granicy¹²⁰. Niezależnie od tego typu „generalnych” nowelizacji, w ramy EOG na bieżąco jest implementowane jest prawodawstwo UE odnoszące się do kwestii odnoszących się do sfer regulowanych w EOG. Jest to proces na tyle masowy, że problemem stały się „zatory” implementacyjne. Dla przykładu, w marcu 2018 r. zaległości takie dotyczyły 611 unijnych aktów prawnych, a 50% tej liczby odnosiło się do kwestii rynku finansowego¹²¹.

Polityka obronna i bezpieczeństwa

NATO, przez całe dekady *de facto* odgrywająca rolę protezy polityki obronnej Wspólnot Europejskich zawsze stanowiło istotną płaszczyznę kooperacji Norwegii i państw Wspólnot. Jako członek Paktu Północnoatlantyckiego Norwegia w sposób naturalny była wciągana w obręb europejskich inicjatyw obronnych, gdyż niemal zawsze były one skorelowane z działaniami NATO. Wzmacniało to jej pozycję międzynarodową oraz gwarantowało niezbędne poparcie na wypadek sporów z Rosją, a te pojawiały się pod wpływem zatargów o złoża ropy i gazu na Morzu Barentsa. Norwegia nie będąc członkiem Unii Zachodnioeuropejskiej (Western European Union, WEU, 1954-2011) uzyskiwała status stowarzyszeniowy, w sumie nie odbiegający od pełnego członkostwa. Norwegia weszła w skład powołanej w 1976 r. Niezależnej Europejskiej Grupy Zbrojeniowej (*Independent European Armaments Group* – IEAG), inicjatywy mającej zwiększyć kooperację w przemyśle zbrojnym. Wraz z wejściem w życie Traktatu z Maastricht, IEAG włączono w ramy Unii Zachodnioeuropejskiej, przekształcając ją w Niezależną Europejską Grupę Programową (*Independent European Programme Group* – IEPG)¹²².

Coraz większa integracja WEU ze strukturami, a wreszcie włączenie jej w struktury UE wywołało istotne dylematy w norweskiej doktrynie obronnej, ale również integracyjnej. Dla krytyków integracji był to kolejny dowód wciągania Norwegii do UE poza, a nawet wbrew woli (referenda) obywateli. Duża część elit politycznych podzielała również obawy – formułowane najgłośniejszemu w Waszyngtonie i Londynie – o zagrożeniu jakie europejskie inicjatywy obronne niosą dla spójności NATO. Dlatego też w początkowym okresie Norwegia z nieuf-

118 Agreement on the European Economic Area, „Official Journal of the European Communities” 1994, No L/1/3, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:21994A0103\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:21994A0103(01)), (dostęp: 6.06.2018).

119 S. Gstöhl, *The Nordic countries and the European Economic Area...*, s. 56.

120 K. Dośpiał- Borysiak, *Państwa nordyckie a Unia Europejska...*, s. 102-106.

121 Norway in Europe..., s. 12.

122 T. Taylor, *Arms procurement*, w: *The European Union and National Defence Policy*, red. J. Howorth, A. Menon, Routledge, London 1997, s. 130-131.

nością przyglądała się Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa (WPZiB). Zmiana stanowiska Oslo w tej kwestii była pochodną ewolucji stanowiska USA wobec WPZiB, ociepleniu relacji Francji z NATO, a nade wszystko bardziej aktywnej polityki Wielkiej Brytanii, symbolizowanej porozumieniem z St. Målo (1998 r.). Uwarunkowania te spowodowały, że Norwegia podjęła działania koordynujące jej aktywność obronną w ramach NATO z działaniami partnerów europejskich w ramach WPZiB¹²³. W 2000 r. Norwegia przyjęła 133 deklaracje WPZiB spośród 199 wydanych przez UE. Dalsze pogłębienie współpracy, w tym m.in. udział Norwegii w Grupach Bojowych, zostało zdopingowane pogłębieniem się unilateralnych tendencji w polityce USA, zwłaszcza w kontekście drugiej wojny irackiej¹²⁴.

Najbardziej rozwiniętym obszarem współpracy są wspólne akcje w przypadku kryzysów. Bilateralne stosunki funkcjonują w oparciu o dwa dokumenty: porozumienie dotyczące wymiany tajnych informacji z 22 listopada 2004 r. oraz porozumienie o udziale Królestwa Norwegii w operacjach zarządzania kryzysowego z dnia 1 grudnia 2004 r. Na mocy tych postanowień w misjach cywilnych mogą brać udział eksperci w dziedzinie prawa, w tym praw człowieka, ochrony cywilnej, personel medyczny, policjanci oraz negocjatorzy. Norwegia uczestniczyła w misjach w Bośni i Hercegowinie, Macedonii, Gruzji i Bałkanach Zachodnich¹²⁵.

Uzgodnienie a następnie podpisanie przez 23 państwa (w listopadzie 2017 r.) notyfikacji w sprawie Stałej Współpracy Strukturalnej (Permanent Structured Cooperation, PESCO) stało się nowym impulsem do dalszego pogłębienia współpracy pomiędzy Norwegią a UE w wymiarze obronnym. PESCO w wymiarze praktycznym przewiduje cały szereg wspólnych projektów w zakresie technologii i uzbrojenia. Wyartykułowanie wśród głównych celów rządu na lata 2018-2021 promowanie interesów przemysłu zbrojeniowego ma w dużej mierze związek z tymi inicjatywami. To z kolei w sposób naturalny wymusza na Norwegii konieczność zbliżenia i głębszej kooperacji w ramach PESCO¹²⁶. Problematyczny staje się jednak status takiej współpracy, gdyż jak dotąd nie przewidziano możliwości udziału w PESCO państw trzecich. Może to oznaczać, że nawet w sytuacji pogłębionej kooperacji, Norwegia nie zyska równorzędnego dostępu do zamówień i projektów realizowanych w ramach PESCO.

Porozumienie z Schengen

Od 1958 r. państwa nordyckie (bez Danii) łączyła unia paszportowa. Wejście Szwecji i Finlandii do UE w 1995 r. spowodowało konieczność wypracowania nowego porozumienia. Rozszerzenie zbiegło się z utworzeniem w 1995 r. Strefy Schengen, której Szwecja i Finlandia stały się członkami. Norwegia, nie chcąc doprowadzić do odseparowania się od tych państw, 19 grudnia 1996 r. podpisała również układ członkowski (ratyfikowany przez Storting 9 czerwca 1997 r.). Włączenie na mocy traktatu amsterdamskiego Strefy Schengen w ramy UE wymusiło renegotiację traktatu. Na mocy porozumienia (tzw. Schengen II) podpisanego 18 maja 1999

---

123 P. Rieker, *Europeanization of Nordic Security. The European Union and the Changing Security Identities of the Nordic States*, „Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association” 2004, t. 39, nr 4, s. 377.

124 N. Græger, *Norway between NATO, the EU, and the US: A Case Study of Post-Cold War Security and Defence Discourse*, „Cambridge Review of International Affairs” 2005, t. 18, nr 1, s. 99.

125 K. Dośpiał-Borysiak, *Państwa nordyckie a Unia Europejska...*, s. 115-116.

126 D. Zandee, *PESCO implementation: the next challenge*, „Policy Report”, Clingendael. Netherlands Institute of International Relations, september 2018.

(weszło w życie w marcu 2001 r.) Norwegia stała się członkiem-stowarzyszonym ze strefą Schengen, włączając obszar swego kraju w obręb wolnego przepływu osób, ograniczonej kontroli, współpracy policyjnej czy polityki migracyjnej. Jej status określany mianem quasi-członkowskiego zasadniczo nie różni się od statusu pełnych członków strefy¹²⁷. Członkostwo w strefie Schengen nałożyło na Norwegię konieczność dalszej implementacji prawodawstwa europejskiego, utrwalając tym samym swój status quasi-członka UE¹²⁸.

ZAKOŃCZENIE

Norwegia posiada wyjątkowy status w zakresie relacji z UE. Byłoby jednakże ryzykownym stwierdzenie, że taki status sobie „po prostu” wypracowała. Europejska polityka rządów norweskich w dużej mierze ewoluowała pod wpływem dynamiki środowiska międzynarodowego oraz czynników ujawniających się w polityce wewnętrznej. Nieliczne zatem rządy mogły w pełni realizować politykę taką jaką chciały. Wola rządzących zmieniała się z jednej strony pod wpływem nowej struktury możliwości (jak w latach 60. XX w.), z drugiej zaś jako skutek ujawnienia się *veto players* w polityce wewnętrznej (jak w latach 70. i 90. XX w.). Takie sprzeczne tendencje spowodowały, że o Norwegii możemy powiedzieć, że „jest w UE, a jakoby jej tam nie było”.

Przyczynia się do wytworzenia szeregu dylematów, które charakteryzują europejską politykę Norwegii. Wskażmy dwa, bodaj najbardziej brzemiennie – pierwszy związany z rzeczywistą implementacją woli suwerena, drugi – z paradoksem suwerenności.

Norwegowie dwukrotnie w referendum odrzucili wniosek o wejście do WE/UE. Mimo to już od czasów pierwszego wniosku akcesyjnego w latach 60. Kolejne rządy podjęły działania dostosowujące strukturę prawną (zwłaszcza w wymiarze ekonomicznym) do wymogów integracji. Przed referendum 1994 r. rząd zakończył negocjacje akcesyjne, przed referendum 1994 r. wprowadził w życie porozumienie o EOG. Pokazuje to jak bardzo uwikłana w sprzeczności i dylematy jest polityka europejska małego państwa, w obliczu presji procesów europeizacyjnych.

Nie mniej brzemienny pozostaje dla Norwegów dylemat suwerenności. To właśnie wola samostanowienia, utrzymania wolności od „zewnątrznych nacisków z Brukseli” stanowi jeden z głównych czynników eurosceptycyzmu Norwegów, tak w wymiarze społecznym, jak i partyjnym. Paradoksalnie jednak – w ocenie wielu analityków – pozostawanie poza formalnymi strukturami UE przyczynia się do nie do rewitalizacji suwerenności, ale jej dalszego ograniczenia. Norwegia podlega – o czym już wspomniano – silnej presji europeizacyjnej, stanowiąc jednak bardziej przedmiot niż podmiot tych procesów. Nie uczestniczy bowiem w systemie współdecydowania o prawie europejskim i kierunku jej polityk. Przyczynia się do tego również dynamiczne orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości UE (poprzednio Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości, ETS), które choć nie wiąże bezpośrednio Norwegii składa się na system dodatkowych „zaleceń”. Niepodporządkowanie się im przez Oslo nie skutkuje żadnymi konsekwencjami jedynie na te-

127 C. Archer, *Norway outside the European Union...*, s. 155.

128 S. Stetter, *EU Foreign and Interior Policies: Cross-pillar politics and the social construction of sovereignty*, Routledge, London 2007, s. 122; J.-C. Piris, *The Constitution for Europe*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 166, 168.

rytorium Norwegii, ale naraża interesy norweskich firm oraz innych organizacji i podmiotów działających na terytorium UE¹²⁹.

Rozpoczęcie negocjacji brexitowych postawiło na porządku dziennym kwestię modelu przyszłych relacji Zjednoczonego Królestwa i UE. Norwegia jest w Wielkiej Brytanii wskazywana jako potencjalnie najbardziej optymalny wzorzec takich relacji. Takie opinie podnoszone zresztą były w kręgach brytyjskich eurosceptyków już w latach 90. XX w. Przy tej pomijali oni zasadnicze słabości takich rozwiązań, w tym przede wszystkim jednostronne dostosowywanie prawa do wymogów UE¹³⁰.

LITERATURA:

- ALLERS Robin M., *Attacking the Sacred Cow. The Norwegian Challenge to the EC's Acquis Communautaire in the Enlargement Negotiations of 1970-72*, „Journal of European Integration History” 2010, t. 16, nr 2, s. 59-82.
- AARVELTA Amund, *EF-saken og Bortenregjeringens fall, 1965–71*, NTNU Det skapende universitet, Trondheim 2013.
- Agreement on the European Economic Area, „Official Journal of the European Communities” 1994, No L/1/3, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX: 21994A0103\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:21994A0103(01)), (dostęp: 6.06. 2018).
- ANDERSEN Jørgen G., BJØRKLUND Tor, *Structural Changes and New Cleavages: the Progress Parties in Denmark and Norway*, „Acta Sociologica” 1990, t. 33, nr 3, s. 195-217.
- ARCHER CLIVE, *Norway outside the European Union. Norway and European integration from 1994 to 2004*, Routledge, London 2005.
- AYLOTT Nicholas, *Let's Discuss this Later. Party Responses to Euro-Division in Scandinavia*, „Party Politics” 2002, t. 8, nr 4, s. 441-461.
- BASTAD Stine, *Slutt på Det norske Arberiderparti*, „Aftenposten“ 9.04.2011, <https://www.aftenposten.no/norge/politikk/i/g7VXa/Slutt-pa-Det-norske-Arbeiderparti> (dostęp: 23.09.2018).
- BJERKEM Johan, *The Norwegian Progress Party: an established populist party*, „European View” 2016, t. 15, nr 2, s. 233-243.
- BJØRKLUND Tor, *Old and New Patterns: The 'No' Majority in the 1972 and 1994 EC/EU Referendums in Norway*, „Acta Sociologica” 1997, t. 40, s. 143-159.
- BORYCZKA-CICHY Agnieszka, *Norwegia a kwestia integracji ze strukturami Unii Europejskiej*, „Studia Ekonomiczne” 2012, nr 123, s. 241-250.
- BRANDSTRUP Peter, *Sosialistisk Venstreparti Europapolitikk*, „Europa bevegelsen” 31.07.2017, <http://www.europabevegelsen.no/sv-europapolitikk/> (dostęp: 28.09.2018).
- CEGIELSKI Piotr, *Minister, co lubi Europę*, „Gazeta Wyborcza” 17.10.1997.
- COUSINS Mel, *European Welfare State. Comparative Perspectives*, SAGE Publications, London 2005.

129 P. Selle, Ø. Østerud, *The eroding of representative democracy in Norway*, „Journal of European Public Policy” 2006, t. 13, nr 4, s. 563.

130 H. Young, *This Blessed Plot: Britain Europe from Churchill to Blair*, Macmillan, London 1998, s. 241.

- Det handlar om menneske. KrF sitt stortingsprogram 2017-2021. Vedtatt på landsmøtet i Trondheim 27.-30 april 2017, s. 137-139. (program dostępny również on-line: <https://www.krif.no/globalassets/vedlegg/politiske-dokumenter/politisk-program/stortingsprogram-krf-2017-2021.pdf>).
- DOŚPIAŁ-BORYSIĄK Katarzyna, *Państwa nordyckie a Unia Europejska*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2007.
- DOŚPIAŁ-BORYSIĄK Katarzyna, *Polityka Norwegii w regionie dalekiej północy – konsekwencje dla Unii Europejskiej*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2016, t. 50, s. 107-122.
- DOŚPIAŁ-BORYSIĄK Katarzyna, *Problemy zrównoważonego rozwoju w programach norweskich partii politycznych*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: Organizacja i Zarządzanie” 2017, z. 104, s. 175-191.
- DW, *Kulisy norweskiego sprzeciwu*, „Unia Europejska” 2000, nr 2, marzec, s. 29-30.
- Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate), The World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?locations=NO> (dostęp: 15.09.2018).
- Employment in industry (% of total employment) (model ILO estimate), The World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.IND.EMPL.ZS?locations=NO> (dostęp: 15.09.2018).
- EU., 2.06.2009, <https://www.venstre.no/artikkel/2009/06/02/eu/> (dostęp : 14.06.2018).
- EU. Tettere samarbeid og integrasjon i Europa er med på å sikre et fredelig kontinent, Arbeiderpartiet, <https://www.arbeiderpartiet.no/politikken/eu/> (dostęp: 23.09.2018).
- EU og EØS, Senterpartiet er opptatt av at Norge skal ha muligheten til..., <https://www.senterpartiet.no/politikk/politisk-sak/eu-og-eos> (dostęp: 29.09.2018).
- Everyone participates. Party Manifesto 2017-2021, Arbeiderpartiet, br. m. 2017.
- Fremskrittspartiet. Information in English, [wwwhttp://www.frp.no/english](http://www.frp.no/english) (dostęp: 14.06.2018).
- GARVIK Olav, *Lars Korvald*, w: *Store Norske Leksikon*, https://snl.no/Lars_Korvald, (dostęp 29.09.2018).
- GARVIK Olav, TVEDT Knut A., *Kristelig Folkeparti*, w: *Store Norske Leksikon*, https://snl.no/Kristelig_Folkeparti (dostęp: 29.09.2018).
- GEYER Robert, *Just Say No! Norwegian Social Democrats and the European Union*, w: *Globalization, Europeanization and the End of Scandinavian Social Democracy?*, red. R. Geyer, C. Ingebritsen, J. Moses, Palgrave-Macmillan, Basingstoke 2000, s. 179-197.
- GEYER Robert, SWANK Duane, *Rejecting the European Union. Norwegian Social Democratic Opposition to the EU in the 1990s*, „Party Politics” 1997, t. 3, nr 4, s. 549-562.
- GJELSVIK Sigbjørn, *Nie popuszczamy*, rozm. W. Brzozowski, „Nasza Polska” 9.03.2000.
- GRÆGER Nina, *Norway between NATO, the EU, and the US: A Case Study of Post-Cold War Security and Defence Discourse*, „Cambridge Review of International Affairs” 2005, t. 18, nr 1, s. 85-103.
- GRZYBOWSKI Marian, *Norweski eurosceptycyzm (o referendach w sprawie przystąpienia do Wspólnot Europejskich)*, w: *Mysł polityczna: od historii do współczesności*, księga dedykowana prof. Markowi Waldenbergowi, red. B. Stoczewska, M. Jaskólski, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000, s. 129-143.
- GSTÖHL Sieglinde, *Reluctant Europeans: Norway, Sweden, and Switzerland in the Process of Integration*, Lynnie Rienner Publishers, Boulder-London 2002.
- GSTÖHL Sieglinde, *The Nordic countries and the European Economic Area (EEA)*, w: *The European Union and the Nordic Countries*, red. L. Miles, Routledge, London 1996, s. 45-60.

- GSTÖHL Sieglinde, *Scandinavia and Switzerland: small, successful and stubborn towards the EU*, „Journal of European Public Policy” 2002, t. 9, nr 4, s. 529-549.
- GURFINKEL Nathan, *Bezpieczniej w Unii*, „Rzeczpospolita” 30.08.1994.
- GURFINKEL Nathan, *Norweżki boją się Europy*, „Rzeczpospolita” 14.09.1994.
- GURFINKEL Nathan, *Ropa czy Europa*, „Rzeczpospolita” 19.10.1993.
- GURFINKEL Nathan, *Swojskie niebo i europejskie piekło*, „Rzeczpospolita” 28.11.1994.
- HANSEN BUNDT Kate, *Na granicy Unii*, „Unia & Polska”, 1999, nr 9, s. 10-11.
- HANSEN BUNDT Kate, *Norwegia mówi „Nie!”*. *Źródła sprzeciwu wobec członkostwa w Unii Europejskiej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2000.
- HAUGSGJERD ALLERN Elin, *Political Parties and Interest Groups in Norway*, ECPR Press, Wivenhoe Park 2010.
- HILLON Christophe, *Integrating an outsider. An EU perspective on relations with Norway*, „Europautredningen. Utvalget for utredning av Norges avtaler med EU” 2011, rapport 16, August.
- History*, Krestelig Folkeparti, <https://www.krf.no/politikk/in-other-languages/> (dostęp: 23.05.2018).
- Holdninger til Europa og EU, Landsomfattende omnibus 12. – 14. oktober 2015, Respons, <http://www.europa-bevegelsen.no/wp-content/uploads/2015/11/HoldningertilEuropaogEU.pdf> (dostęp: 15.08.2018).
- HOVI Jon, HELLEVIK Ottar, *The Nordic Referenda on Membership in the European Union: A Different Sequence, A Different Outcome?*, w: *Multidisciplinary Views on Strategic Interactions*, red. M. Wiberg, University of Turku, Turku 1996, s. 60-84.
- KITE Cynthia, *Scandinavia Faces EU – debates and decisions on membership 1961-1994*, University of Umeå, Umeå 1996.
- KUŹELEWSKA Elżbieta, *Norweskie i szwajcarskie „nie” dla integracji europejskiej*, „Studia Europejskie” 2003, nr 3, s. 99-114.
- LAHNSTEIN Anne Enger, *Decyzje podejmujcie samodzielnie*, rozm. Z. Lipiński, „Nasza Polska” 15.04.1998.
- LERUTH Benjamin, *Differentiated Integration and the Nordic States: the Case of Norway*, „ISL Working Paper” 2013, nr 2.
- LOTH Wilfred, *Building Europe: A History of European Unification*, De Gruyter Oldenbourg, Berlin 2015.
- MELBY Guri, ROTEVATN Sveinung, *Venstres «kronprinspar»: Om ti år er Venstre for EU, sykelønnsordningen redusert, og foreldrepermisjonen er todelt*, rozm. A. B. Johnsen, M. Melgård, „VG”, 2.04.17, <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/1a26X/venstres-kronprinspar-om-ti-aar-er-venstre-for-eu-sykeloennsordningen-reduisert-og-foreldrepermisjonen-er-todelt>, (dostęp: 20.07.2018).
- Mer europeisk samarbeid*, Venstre, <https://www.venstre.no/tema/internasjonalt/mer-europeisk-samarbeid/>, (dostęp: 5.07.2018).
- MIDTBØ TOR, HINES Kjell, *The Referendum–Election Nexus: An Aggregate Analysis of Norwegian Voting Behaviour*, „Electoral Studies” 1998, t. 17, nr 1, s. 77-94.
- MILES Lee, *The Nordic countries and the fourth EU enlargement*, w: *The European Union and the Nordic Countries*, red. L. Miles, Routledge, London 1996, s. 61-78.
- Moving Norway forward. The Programme of the Norwegian Labour Party 2013-2017, <https://www.arbeiderpartiet.no/om/information-in-english/> (dostęp: 12.07.2018).

- MRÓZ Marcin, *Referenda w sprawie przystąpienia do Unii Europejskiej*, Biuro Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu, Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych, nr 881, styczeń 2001.
- Negocjacje akcesyjne: wnioski z doświadczeń Austrii, Finlandii, Norwegii i Szwecji*, UKIE, Kolegium Europejskie Natolin, Warszawa 1999.
- Nei til EU, <https://www.krf.no/politikk/krf-har-svart/nei-til-eu/>, (dostęp 29.09.2018).
- NELSEN Brent F., GUTH James L., *Religion and the Struggle for European Union: Confessional Culture and the Limits of Integration*, Georgetown University Press, Washington 2015.
- NORDBY LUNDE Heidi, *Farvel solidaritet, Lysbakken?*, „Dagbladet” 9.03.2018, <https://www.dagbladet.no/kultur/farvel-solidaritet-lysbakken/69589078>, (dostęp: 28.09.2018).
- Norsk fiskerihistorie*, Den store norske leksikonen, https://snl.no/Norsk_fiskerihistorie (dostęp: 09.12.2018).
- Norway in Europe. The Norwegian Government's strategy for cooperation with the EU 2018-2021, Norwegian Ministry of Foreign Affairs, 9.05.2018 (dostępne on-line: https://www.regjeringen.no/en/dokumenter/eu_strategy/id2600561/) (dostęp: 15.06.2018).
- Norway Negotiations for Accession the European Union. An Overview of the Results*, European Commission, June 1994, http://aei.pitt.edu/1559/01/4th_enlarge_Norway_summary_results.pdf. (dostęp: 15.04.2014).
- Norway Product exports and imports By Country and Region 2016, World Bank, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/NOR/Year/2016/TradeFlow/EXPIMP/Partner/ALL/Product/Total> (dostęp: 15.09.2018).
- OLSEN Jonathan, *The Norwegian Socialist Left Party: Office-seekers in the Service of Policy?*, w: *Left Parties in National Governments*, red. J. Olsen, M. Koss, D. Hough, Palgrave-Macmillan, Basingstoke 2010, s. 16-32.
- PAWLICKI Jacek., *Fiordy wciąż daleko od Unii*, „Gazeta Wyborcza” 14.09.2005.
- Prinsipprogram for Norges Kommunistiske Parti, <https://www.nkp.no/politikk/prinsipprogram> (dostęp: 28.09.2018).
- PSZCZÓŁKOWSKA Dominika, *Ryby i niepodległość*, „Gazeta Wyborcza” 25.10.2000.
- RADZIKOWSKI Piotr, *Partie komunistyczne krajów Europy Zachodniej wobec kapitalistycznej integracji gospodarczej i politycznej kontynentu (1957-1980)*, Śląski Instytut Naukowy, Katowice 1983.
- RIEKER Pernille, *Europeanization of Nordic Security. The European Union and the Changing Security Identities of the Nordic States*, „Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association” 2004, t. 39, nr 4, s. 369-392.
- ROKKAN Stein, *Geography, Religion, and Social Class: Crosscutting Cleavages in Norwegian Politics*, w: *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*, red. S. M. Lipset, S. Rokkan, The Free Press, New York 1967, s. 367-444.
- RUUD Solveig, TJERNSHAUGEN Karen, *Ap dropper å slå fast at partiet er for EU*, „Aftenposten” 6.02.2017, <https://www.aftenposten.no/norge/politikk/i/EP7rK/Ap-dropper-a-sla-fast-at-partiet-er-for-EU> (dostęp: 22.07.2018).
- SAGLIE Jo, *Between Opinion Leadership and 'Contract of Disagreement': The Norwegian Labour Party and the European Issue (1988-1994)*, „Scandinavian Political Studies” 2000, t. 23, no. 2, s. 93-113.
- SÆTER Martin, *Norway and the European Union: domestic debate versus external reality*, w: *The European Union and the Nordic Countries*, red. L. Miles, Routledge, London 1996, s. 131-146.

- SCHIMMELFENNIG Frank, *Circles and Hemispheres. Differentiated integration in and beyond the European Union*, Paper presented at Swiss Political Science Association conference 2012, Lucerne.
- SELLE Per, ØSTERUD Øyvind, *The eroding of representative democracy in Norway*, „Journal of European Public Policy”, 2006, t. 13, nr 4, s. 551-568.
- SITTER Nick, *Europe and the Norwegian general election of 14 September 2009*, „EPERN, Election Briefing” 2009, nr 48.
- SITTER Nick, *The European Question and the Norwegian Party System since 1961: The Freezing of a Modern Cleavage or Contingent Opposition?*, w: *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*, vol. 1, Case Studies and Country Surveys, eds A. Szczerbiak, P. Taggart, Oxford University Press, Oxford 2008, s. 328-347.
- SITTER Nick, *The Politics of Opposition and European Integration in Scandinavia: Is Euro-Scepticism a Government–Opposition Dynamic?*, „West European Politics” 2001, t. 24, nr 4, s. 22-39.
- SITTER Nick, *Norway’s Storting election of September 2005: Back to the Left?*, „West European Politics” 2006, t. 29, nr 3, s. 573-580.
- STERN Michael, *Norwegians Bar Market; Government May Resign*, „The New York Times” 26.09.1972.
- STYLIŃSKA Teresa, *Ważne dni dla Unii*, „Rzeczpospolita” 14.10.1994.
- SV Prinsippprogrammet 2015-2019, <https://www.sv.no/wp-content/uploads/2013/12/Prinsippprogram-2015-2019.pdf>, (dostęp: 28.09.2018).
- Tall for hele Norge Stortingsvalg 2017, <https://valgresultat.no/?type=st&year=2017> (dostęp: 29.09.2018).
- TAUGBØL Eli, *Einaste EU-tilhengar i Telemark?*, 24.08.2017, <https://www.venstre.no/artikkel/2017/08/24/einaste-eu-tilhengar-telemark/> (dostęp: 23.09.2018).
- TAYLOR Trevor, *Arms procurement*, w: *The European Union and National Defence Policy*, red. J. Howorth, A. Menon, Routledge, London 1997, s. 119-138.
- The Euro-Referendum knock-on*, „The Economist” 9.09.2000.
- THOMMESSEN AUSTAD Ida, *Holdning til norsk EU-medlemskap. En analyse av strukturelle skillelinjers og ideologiske dimensjoners betydning for nordmenns holdning til norsk EU-medlemskap, fra folkeavstemningen i 1994 og frem til 2009*, Masteroppgave i statsvitenskap, Universitet i Oslo, Institutt for statsvitenskap, Våren 2011, <https://www.duo.uio.no/handle/10852/13114> (dostęp: 17.08.2018).
- TJERNSHAUGEN Karen, *SV vil vrake EØS-avtalen*, „Aftenposten” 20.10.2012, <https://www.aftenposten.no/norge/politikk/i/WbvVd/SV-vil-vrake-EOS-avtalen>, (dostęp: 28.09.2018).
- TORBIÖRN Kjell M., *Destination Europe: The Political and Economic Growth of a Continent*, Manchester University Press, Manchester 2003.
- Utenfor og innenfor. Norges avtaler med EU*, Norges offentlige utredninger, 2012: 2, Departementenes service-senter Informasjonsforvaltning, Oslo 2012.
- VALEN Henry, *Norway: A Storting Election in the Shadow of the EU*, „Electoral Studies” 1994, t. 13, nr 2, s. 169-179.
- Venstre støtter felles europeisk finanstilsyn*, Venstre, 13.06.2016, <https://www.venstre.no/artikkel/2016/06/13/venstre-stotter-felles-europeisk-finanstilsyn/> (dostęp: 28.07.2018).

VERMES Thomas, FREMSTAD Mads, *Hva mener stortingskandidatene i NKP om EU og EØS?*, „ABC Nyheter” 9.08.2017, <https://www.abcnyheter.no/nyheter/politikk/2017/08/09/195322877/hva-mener-storting-skandidatene-i-nkp-om-eu-og-eos> (dostęp: 28.09.2018).

Vi tek heile Noreg i bruk, Prinsipp- og handlingsprogram 2017-2021, Sp – nær folk, Senterpartiet, 2017, s. 7, program dostępny również on-line na stronach Partii Centrum: <https://www.sentrerpartiet.no> (dostęp: 29.09.2018).

WAHL Asbjørn, *The Rise and Fall of the Welfare State*, Pluto Press, London 2011.

YOUNG Hugo, *This Blessed Plot: Britain Europe from Churchill to Blair*, Macmillan, London 1998.

ZANDEE Dick, *PESCO implementation: the next challenge*, „Policy Report”, Clingendael. Netherlands Institute of International Relations, september 2018.